

Mārtiņš Bitāns

**LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBA PĒC
PIEVĪENOŠANĀS EIROPAS SAVIENĪBAI – KLASISKS
EKONOMIKAS PĀRKARŠANAS PIEMĒRS**

KAS FORMĀLI NOTIKA?

2004. gada 1. maijā pēc pozitīva tautas balsojuma 2003. gada referendumā Latvija vienlaikus ar abām pārējām Baltijas valstīm kļuva pilntiesīga ES dalībvalsts. Šis datums kļuva par nozīmīgu robežšķirtni arī attiecībā uz turpmāko ekonomisko attīstību, jo līdz ar pilntiesīgu dalību ES arī Latvijā sāka pilnībā darboties visas galvenās ES ietvaros esošās ekonomiskās brīvības – brīva preču, kapitāla un cilvēku kustība.¹ Darbs tiesību aktu saskaņošanas jomā tika uzsākts jau ilgi pirms pievienošanās ES, bet nopietnākās ekonomiskās pārmaiņas Latvijā sākās tieši pēc 2004. gada 1. maija.

Latvijas Bankas ikdienas darbā Latvijas pievienošanās ES lielas pārmaiņas neradīja. Galvenās Latvijas Bankas kompetencē esošās saskaņojamās tiesību aktu normas attiecās uz pārrobežu kapitāla plūsmu ierobežojumu identificēšanu un novēršanu, kā arī uz centrālās bankas neatkarības un cenu stabilitātes kā galvenā centrālās bankas mērķa nostiprināšanu. Tomēr, tā kā abos gadījumos Latvijas tiesību aktu normas jau kopš to ieviešanas tika lielā mērā pieskaņotas ES likumu burtam un garam, būtiskas pārmaiņas nebija nepieciešamas. Latvijas iedzīvotāji referendumā nobalsoja arī par Latvijas pievienošanās eiro zonai (kā priekšnosacījums tam ir nepieciešamo atbilstības kritēriju izpilde). Viens no tiem nosaka, ka pirms pievienošanās eiro zonai jebkurai ES valstij vismaz divus gadus jāpiedalās valūtas kursa mehānismā (VKM II).²

Galvenās Latvijas Bankas īstenotās politikas pārmaiņas bija saistītas ar lata piesaistes SDR valūtu grozam nomainītu ar piesaisti eiro. Galvenie risināmie jautājumi bija saistīti ar piesaistes kursa noteikšanu un pieļaujamā svārstību koridora izvēli (lai gan VKM II maksimālās svārstību robežas ir 15%, dalībvalstis var vienpusēji apņemties noturēt valūtas kursa svārstības arī šaurākās robežās).

Izskatot vairākus iespējamus variantus, Latvijas Bankas padome nolēma izvairīties no jebkādam manipulācijām ar valūtas kursu. Latvija pievienojās VKM II, balstoties uz attiecīgā brīža tirgus kursu (kam pamatā ir eiro kurss attiecībā pret attiecīgajām SDR valūtu groza valūtām) un saglabājot iepriekš izmantoto ±1% pieļaujamo svārstību koridoru. Galvenie argumenti par labu šādam lēmumam bija tas, ka fiksēta valūtas kursa režīms Latvijā bija sevi attaisnojis un izdevīgs Latvijai kā mazai valstij ar atvērtu tautsaimniecību. Turklāt, gatavojoties dalībai VKM II, jau laikus tika pieņemts lēmums, ka Latvijas Banka nenodarbošies ar spekulācijām un nemēģinās uzminēt maiņas kursu, kas vienlīdz labi derētu visiem valsts iedzīvotājiem. Latvijas Bankas skatījumā svarīgāks priekšnosacījums veiksmīgai valsts dalībai VKM II bija savlaicīga iedzīvotāju un uzņēmēju informēšana

par gaidāmajām pārmaiņām, tādējādi ļaujot laikus sagatavoties lata piesaistei eiro.³

Latvija pievienojās VKM II 2005. gada 2. maijā ar centrālo kursu attiecībā pret eiro 0.702804 un ar Latvijas Bankas vienpusēju apņemšanos veikt nepieciešamās valūtas intervences, ja lata tirgus kurss attiecībā pret eiro atšķirtos no šā oficiāli noteiktā kursa vairāk nekā par 1%. Formāli šī vienošanās par Latvijas dalību VKM II paredzēja arī iespējamās ECB intervences, ja lata kurss attiecībā pret eiro atšķirtos no oficiālā kursa vairāk nekā par 15%, taču, ņemot vērā Latvijas Bankas izvēlēto stratēģiju, šādas ECB intervences nebija nepieciešamas.

Pievienojoties VKM II, Latvijas ekonomiskās politikas veidotāji papildus uzņēmas vairākas citas saistības, kuru ievērošana vai neievērošana gan neizsauca nekādas juridiskas sekas, tomēr attieksme pret šīm saistībām bija labs Latvijas politikas veidotāju ekonomiskā un politiskā brieduma pakāpes indikators. Galvenā apņemšanās bija mazināt iespējamo inflācijas pieaugumu valstī. Lata piesaistot eiro, monetārās politikas instrumentu efektivitāte turpināja mazināties, tāpēc Latvijas valdība cīnījās ar inflācijas riskiem apņēmas izmantot pretciklisku fiskālo politiku. Pievienojoties VKM II, Latvijas valdība apņēmas ierobežot pārāk strauju kredītekspansiju un nepieļaut algu kāpumu, kas būtiski pārsniegtu produktivitātes pārmaiņas.⁴

Jāuzsver, ka šis nebija kārtējās ES prasības, kas Latvijas institūcijām būtu gandrīz vai piespiedu kārtā jāpilda. Tā bija Latvijas valdības apņemšanās īstenot valstī ekonomiskajai situācijai atbilstošu politiku. Tomēr laika gaitā daudzi no šiem sākotnējiem solījumiem ekonomiskās politikas veidotāju izpratnē sāka kļūt arvien mazsvarīgāki, bet aktuālas kļuva citas prioritātes. Sākotnēji gan pašiem ekonomiskās politikas veidotājiem, gan ekonomikas ekspertiem šķita, ka šādi bezrūpīgi attieksmei nekādu nopietnu ekonomisku sekas nebūs. Tomēr tagad ir skaidrs, ka par šādu tautsaimniecības pamatlikumu ignorēšanu nākas maksāt augstu cenu ikvienam valsts iedzīvotājam.

KAS NOTIKA TAUTSAIMNIECĪBĀ?

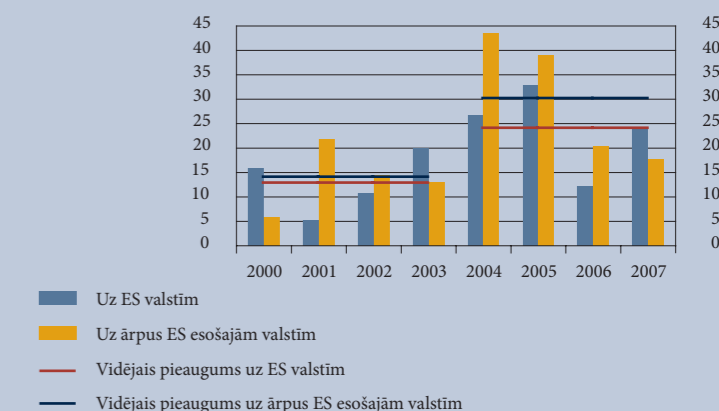
Viena no galvenajām ekonomiskajām brīvībām ES ir brīva un neierobežota preču kustība. Tādējādi viens no būtiskākajiem efektiem pēc Latvijas pievienošanās ES bija ievērojams ārējās tirdzniecības apjoma pieaugums. Lai gan jau kopš neatkarības atjaunošanas preču tirdzniecība Latvijā bija samērā liberāla, turklāt arī Latvijas tiesību aktu saskaņošana ar ES *acquis communautaire* tika uzsākta ilgi pirms pievienošanās ES un tādējādi pozitīvais tirdzniecības integrācijas efekts bija jūtams jau iepriekšējos gados, tieši līdz ar 2004. gadu, kad Latvija pievienojās ES, bija vērojams straujš ārējās tirdzniecības apgrozījuma kāpums.

2000.–2003. gadā Latvijas eksports uz ES valstīm palielinājās vidēji aptuveni par 13% gadā, četru gadu laikā kopumā pieaugot vairāk nekā par 60%, bet nākamajos četros gados, līdz ar dalību ES, Latvijas eksporta kāpuma temps uz ES valstīm gandrīz dubultojās, sasniedzot vidēji 24% gadā (sk. 1. att.). Svarīgi atzīmēt, ka eksporta ekspansija uz ES valstīm nenotika uz pārējo, ārpus ES esošo valstu rēķina. Latvijas eksports uz trešām valstīm pieauga pat straujāk nekā uz ES valstīm. Ja pirms Latvijas pievienošanās ES eksports uz trešām valstīm pieauga līdzīgi kā eksports uz ES valstīm – vidēji par 13% gadā –, pēc Latvijas pievienošanās ES vidējais eksporta kāpuma temps uz ārpus ES esošajām valstīm pārsniedza 30%. Tādējādi pievienošanās ES ne tikai būtiski atviegloja savstarpējos tirdzniecības darījumus ar pārējām ES valstīm, bet deva iespēju Latvijai panākt labākus tirdzniecības nosacījumus arī darījumos ar trešām valstīm, īpaši NVS valstu blokā.

Otra ekonomiskā brīvība – darbaspēka neierobežota kustība ES – Latvijas gadījumā izpaudās galvenokārt kā iedzīvotāju darbaspējīgā vecumā emigrācija uz valstīm, kuras pirmās atvēra robežas darbaspēka plūsmām un kurās vidējā darba samaksa bija ievērojami lielāka nekā Latvijā. Saskaņā ar oficiālajiem statistikas datiem 2004.–2007. gadā no Latvijas uz ārvalstīm izceļojuši aptuveni 15 tūkst. iedzīvotāju (kas nav būtiski vairāk kā līdzīgos periodos iepriekš), tomēr vairāki aprēķini liecina, ka faktiskais no Latvijas izceļojušo iedzīvotāju skaits varētu būt ievērojami lielāks.⁵

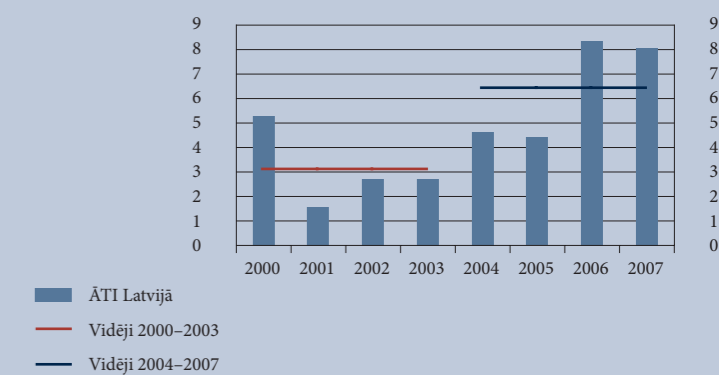
To netieši apliecina arī maksājumu bilances dati par iedzīvotāju veiktajiem pārrobežu naudas pārvedumiem. Līdz ar pievienošanās ES iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā izbraucot no valsts un strādājot ārvalstīs, kā arī sūtot daļu nopelnītās naudas atpakaļ uz Latviju, starptautisko pārvedumu vidējais apjoms pieauga no aptuveni 5% no IKP līdz 7% no IKP. Tas palielināja Latvijā ieplūstošās naudas apjomu un veicināja vēlāko ekonomikas pārkaršanu. Kā papildu sekas iedzīvotāju emigrācijai bija Latvijā pieejamā darbaspēka skaita mazināšanās. Šis efekts

1. attēls. LATVIJAS PREČU EKSPORTA GADA PIEAUGUMA TEMPS (2000–2007; %)

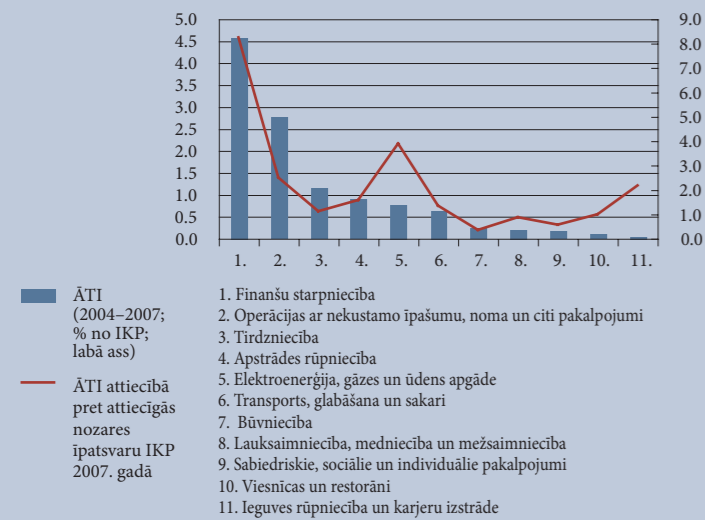
Avots: CSP.

2. attēls. ĀTI IEPLŪDE LATVIJĀ (2000–2007; % no IKP)

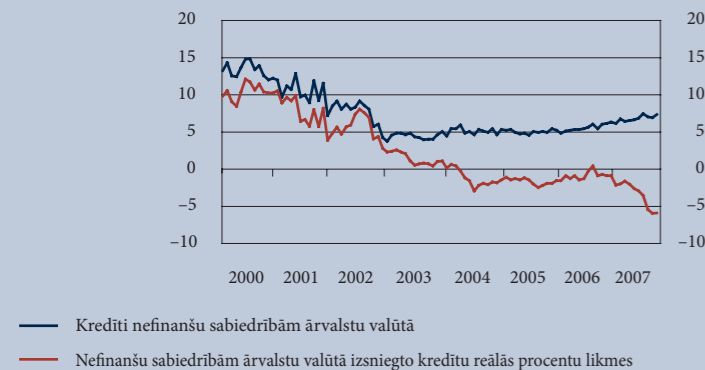
Avots: Latvijas Banka.

3. attēls. ĀTI LATVIJĀ NOZARU DALĪJUMĀ (2004–2007)

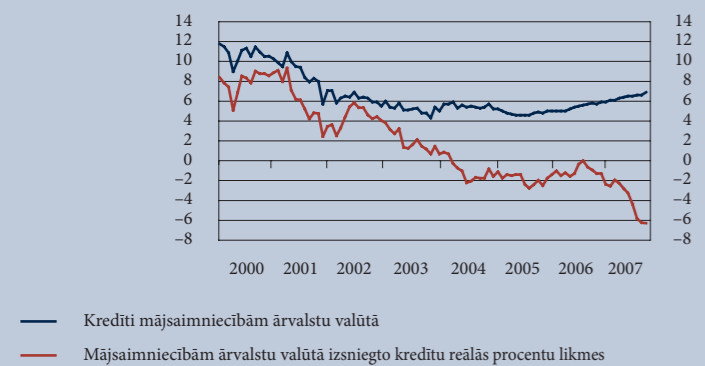
Avoti: Latvijas Banka un CSP.

4. attēls. REZIDENTU NEFINANŠU SABIEDRĪBĀM IZSNIEGTO KREDĪTU VIDĒJĀ SVĒRTĀ PROCENTU LIKME (2000–2007; %)

Avoti: Latvijas Banka un CSP.

5. attēls. REZIDENTU MĀJSAIMNIECĪBĀM IZSNIEGTO KREDĪTU VIDĒJĀ SVĒRTĀ PROCENTU LIKME (2000–2007; %)

Avoti: Latvijas Banka un CSP.

bija mazāk pamanāms, taču tā ietekme uz ekonomiskās nestabilitātes veidošanos, iespējams, bija daudz lielāka nekā pārrobežu pārvedumu apjoma pieaugumam.

Papildus tam līdz ar pievienošanos ES Latvija pārliecinoši un neatgriezeniski atstāja to pelēko ģeopolitisko zonu, kurā tā atradās kopš PSRS sabrukšanas un valstiskās neatkarības atjaunošanas, un pievienojās ekonomiskajai zonai ar skaidri noteiktiem un vispārzināmiem darbības principiem. Arī atlikušo kapitāla kustības ierobežojumu uz pārējām ES valstīm atcelšana radīja labvēlīgus nosacījumus ilgtermiņa investīcijām Latvijā, tāpēc būtiski pieauga ārvalstu tiešo investīciju apjoms (no vidēji 3% no IKP laika posmā līdz 2003. gada beigām līdz vairāk nekā 6% no IKP vidēji 2004.–2007. gadā; sk. 2. att.).

Ārvalstu tiešās investīcijas ietilpa galvenokārt finanšu sektorā, operācijās ar nekustamo īpašumu un tirdzniecībā (sk. 3. att.).

Latvijas pievienošanās ES būtiski ietekmēja arī investīciju risku novērtējumu finanšu tirgos. Samazinoties nenoteiktībai un augot pārlicēbai par ieguldītās naudas drošību, Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmumiem pieejamās aizdevumu procentu likmes būtiski saruka. Nozīmīgs bija arī vairāku Skandināvijas banku lēmums iegādāties akciju kontrolpaketes gandrīz visās lielākajās Latvijas bankās, tādējādi būtiski palielinot Latvijā pieejamo finanšu resursu apjomu. Lai gan lielākās Latvijas bankas pārgāja ārvalstu investoru īpašumā jau pirms Latvijas pievienošanās ES, lēmums par aktīvu kreditēšanu acimredzot tika pieņemts tikai pēc formālās Latvijas pievienošanās ES.

Lai gan nominālās procentu likmes vidējam kredītņēmējam Latvijā arvien bija mazliet augstākas nekā līdzīgam kredītņēmējam, piemēram, Vācijā, ņemot vērā faktu, ka inflācija Latvijā bija augstāka nekā Vācijā, reālajā izteiksmē (ņemot vērā gan nominālās procentu likmes, gan gaidāmo inflāciju) šis procentu likmes Latvijā faktiski bija vienas no zemākajām ES. Pievilcīgā kredītu cena veicināja aizņemšanos, tādējādi paaugstinot inflāciju, padarot reālās aizņēmumu procentu likmes vēl zemākas un vēl vairāk stimulējot papildu aizņemšanos (sk. 4. un 5. att.). Šādi tika iegriezts spēcīgs kredītu ekspansijas karuselis, ko papildus stimulēja arī virkne citu faktoru – dzīvokļu masveida privatizācija, Zemesgrāmatas izveide un darbības paplašināšana u.c.

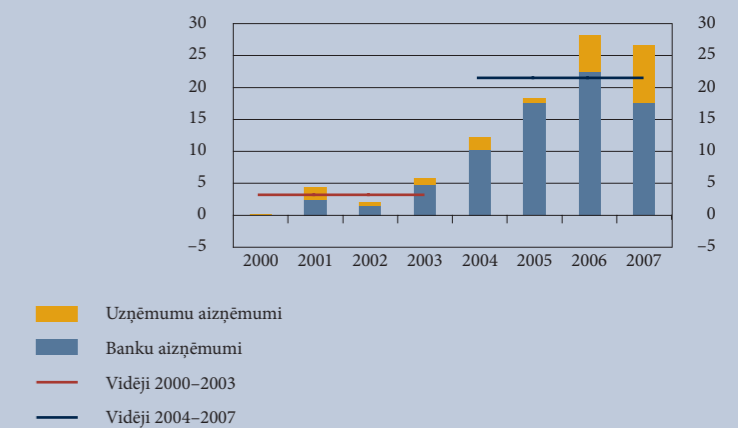
Šis kredītu ekspansijas finansēšanai Latvijas bankas būtiski palielināja aizņēmumu apjomu. Ņemot vērā, ka aizņemšanās iespējas valstī bija samērā ierobežotas (uzkrājumu līmenis tradicionāli bija zems, turklāt arī procentu likmju kritums neveicināja noguldījumu piesaisti), bankas aizņēmās galvenokārt no saistītām finanšu institūcijām ārvalstīs (lielākoties no banku mātesuzņēmumiem), kā arī piesaistot ārvalstu banku sindicētos kredītus. Vidēji 2004.–2007. gadā Latvijas banku ārvalstu aizņēmumi katru gadu pārsniedza 17% no IKP. Šajā laikā vairāki Latvijas uzņēmumi aizņēmās ārvalstu finanšu tirgos, neizmantojot banku starpniecību (vidēji gadā vairāk nekā 4% apjomā no IKP; sk. 6. att.).

Kopumā caur šiem dažādajiem kanāliem (banku un uzņēmumu starpvalstu aizņemšanos, ārvalstu tiešajām investīcijām, privātpersonu pārrobežu maksājumiem) Latvijā pēc pievienošanās ES ietilpa ļoti ievērojami finanšu resursi. Latvijas tautsaimniecība ir neliela, tāpēc tik apjomīgu finanšu līdzekļu ieplūde valstī atstāja sekas uz tās kopējo attīstību. Sākot ar 2005. gadu, IKP pieaugums sasniedza divciparu skaitli, un šādu kāpuma tempu palīdzēja sasniegt strauji augošais iekšzemes patēriņš (sk. 7. att.).

Kopumā 2004.–2007. gadā Latvijas ekonomiskā izaugsme bija visstraujākā ES un viena no straujākajām pasaulē (sk. 8. att.). Arī pārējās Baltijas valstīs šajā periodā bija straujš izaugsmes temps. Šajā kontekstā gan politiku, gan ekonomikas ekspertu vidū popularitāti ieguva "Baltijas tīģeru" veiksmes stāsts, kurā centrālā vieta bija paredzēta pārdomām, cik gados Latvija un pārējās Baltijas valstis sasniegs attīstīto ES valstu dzīves līmeni (kā vidējais šā mērķa sasniegšanai nepieciešamais periods visbiežāk minēts 10 gadu periods). Arī citkārt piesardzīgie starptautisko organizāciju analītiķi ļāvās vispārējai eiforijai un straujo ekonomiskās izaugsmes tempu sāka uzskatīt par ilgtermiņa parādību.⁶

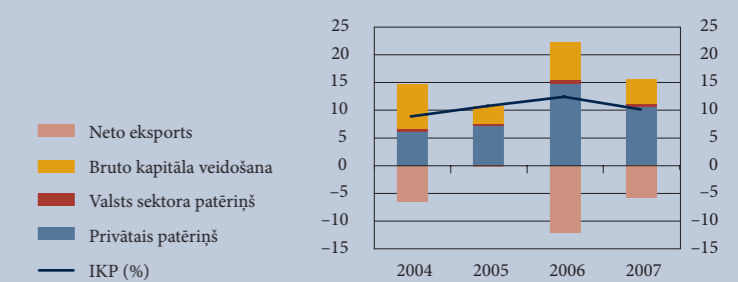
Šādu optimismu var saprast un izskaidrot – brīvu resursu un rūkošā brīvā darbaspēka (ko turklāt veicināja darbaspēka emigrācija) apstākļos būtiski pieauga darba samaksa, kas bieži pārsniedza darba ražīguma kāpumu, uzņēmumiem cīnoties par darbinieku noturēšanu (sk. 9. att.). Tomēr straujais darba samaksas pieaugums uzņēmumiem sākotnēji neradīja lielus sarežģījumus, jo algas kāpuma izraisītais iekšzemes pieprasījuma pieaugums ļāva ar uzviju kompensēt darbaspēka izmaksu kāpumu, ceļot produkcijas cenu. Tādējādi daudzās nozarēs rentabilitātes rādītāji 2005.–2007. gadā pat uzlabojās.

6. attēls. BANKU UN UZŅĒMUMU AIZŅĒMUMI ĀRVALSTĪS (2000–2007; % no IKP)

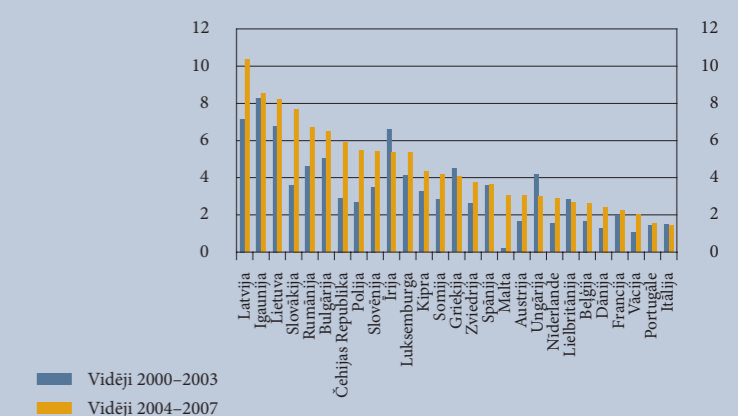
Avoti: Latvijas Banka un CSP.

7. attēls. LATVIJAS IKP PĀRMAIŅAS GALVENO PIEPRASĪJUMA PUSES KOMPONENTU DALĪJUMĀ (2004–2007; procentu punktos)

Avots: CSP.

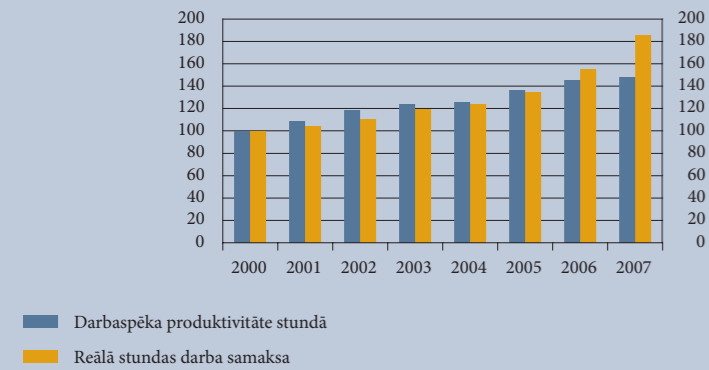
8. attēls. VIDĒJAIS IKP IZAUGSMES TEMPS ES VALSTĪS (2000–2007; %)

Avots: Eurostat.

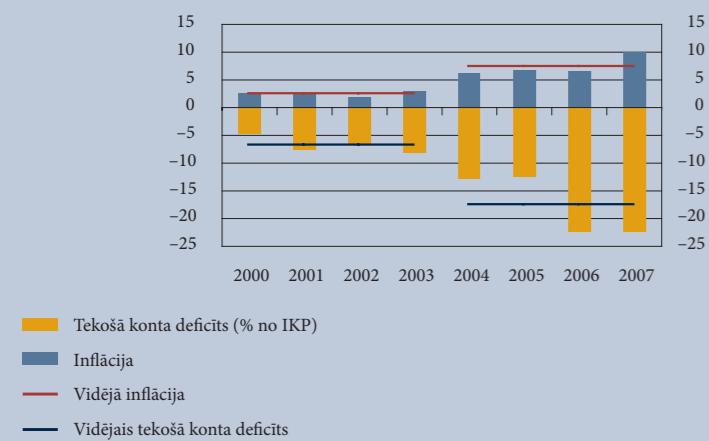

9. attēls. DARBASPĒKA PRODUKTIVITĀTES UN DARBA SAMAKSAS DINAMIKA LATVIJĀ (2000 = 100; 2000–2007)

Avots: CSP.

10. attēls. MAKSĀJUMU BILANCES TEKOŠĀ KONTA UN INFLĀCIJAS DINAMIKA LATVIJĀ (2000–2007; %)

Avoti: Latvijas Banka un CSP.

Šķita, ka iespējama šāda tautsaimniecības attīstība ilgtermiņā. Taču līdz ar straujo izaugsmi tautsaimniecībā sākumā mazāk manāmi, bet vēlākos gados arvien noteiktāk sāka parādīties pazīmes, ka šāds uz iekšzemes pieprasījumu balstīts un kredīteksplāns uzturēts izaugsmes modelis, ja netiks veiktas preventīvas darbības, jau pārskatāmā nākotnē radīs nopietnas problēmas visiem valsts iedzīvotājiem.

Naudas daudzumam apgrozībā augot straujāk nekā tautsaimniecības spējai to absorbēt, nenovēršami mazinājās naudas vērtība, t.i., palielinājās inflācija. To vēl vairāk nostiprināja cenu un algu spirāle (pieaugot algām, palielinās produkcijas ražošanas izmaksas, tas liek uzņēmējiem paaugstināt saražotās produkcijas cenas, kas savukārt izraisa prasību palielināt algu, utt.). Gada vidējā inflācija pieauga no 2.9% 2003. gadā līdz vairāk nekā 6% 2004.–2006. gadā un pārsniedza 10% 2007. gadā.

Iedzīvotāji šo cenu kāpumu neizjuta pārāk sāpīgi, jo līdz ar cenām pieauga arī algas, bet pārdot saražotās preces un pakalpojumus ārpus Latvijas kļuva arvien grūtāk, jo eksporta tirgos cenu palielinājums nebija tik straujš kā Latvijā. Augstā inflācija un darbaspēka izmaksu kāpums atstāja negatīvu ietekmi uz Latvijas eksportētāju konkurētspēju. Arvien straujāk augošais iekšzemes patēriņš nozīmēja arī augošu pieprasījumu pēc importa. Palielinoties starpībai starp eksportēto un importēto preču un pakalpojumu apjomu, auga Latvijas maksājumu bilances tekošā konta deficīts. 2003. gadā tas nedaudz pārsniedza 8% no IKP (šāds līmenis tiek uzskatīts par samērā nopietnu ekonomikas pārkaršanas brīdinājumu), bet 2006. un 2007. gadā tekošā konta deficīts jau pārsniedza 20% no IKP (sk. 10. att.).

Tekošā konta deficīts nozīmē ne tikai starpību starp eksportēto un importēto preču un pakalpojumu apjomu, bet arī norāda uz nepieciešamību pēc ārējiem finansējuma avotiem, un Latvijas gadījumā šo finansējumu galvenokārt nodrošināja banku ārējie aizņēmumi. Šis finansējuma avots ir daudz nestabilāks nekā, piemēram, ārvalstu tiešo investīciju ieplūde. Tāpēc, saglabājoties šādam izaugsmes modelim un tā finansēšanas avotiem, kļuva arvien skaidrāks, ka ekonomiskā izaugsme Latvijā nav ilgtspējīga.

Pirmkārt, līdz ar izsniegto kredītu apjomu auga arī privātā sektora parādsaistības. Rezidentiem izsniegto kredītu parādsaistību apjoma attiecība pret ienākumiem palielinājās no 40% no IKP 2003. gadā līdz gandrīz 90% no IKP 2007. gadā (sk. 11. att.). Viens no ekonomikas pamatlikumiem nosaka, ka parāda kāpums nevienā valstī nevar būt bezgalīgs. Agrāk vai vēlāk valsts parāds sasniedz kritisko līmeni, kad tālāka parāda finansēšana nav iespējama pārāk augstās investīciju pieprasītās

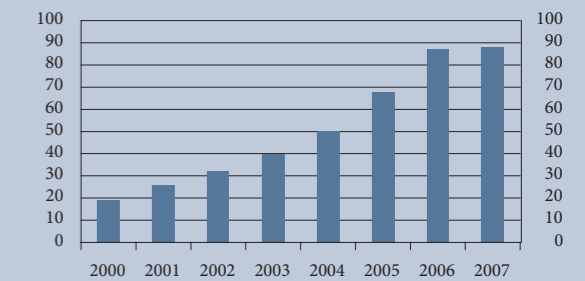
riska prēmijas dēļ. Spēcīgā kredītēšanas pieauguma tempa dēļ Latvija strauji tuvojās šai kritiskajai parāda robežai.

Otrkārt, arī pašām bankām ar laiku kļuva arvien grūtāk un sarežģītāk noturēt nemainīgi augstu kredīteksplāns tempu. Pirmajos gados pēc pievienošanās ES, kad tirgus vēl nebija attīstīts, bet pieprasījums pēc dzīves apstākļu uzlabošanās augsts, kredītportfeļa palielināšana bankām īpašas grūtības nesagādāja (tirgū bija samērā daudz klientu, kuriem ienākumu līmenis ļāva uzņemties apjomīgas ilgtermiņa saistības). Laikam ejot, šādu potenciālo banku klientu skaits sāka samazināties. Lai varētu piesaistīt jaunus klientus un tādējādi nodrošināt stabili kredītu apjoma pieaugumu, bankām nācās pazemināt kredītu standartus (atsevišķos gadījumos bankas pat piedāvāja kredītus, kuru apjoms pārsniedza iekļātā īpašuma vērtību). Arī šādai rīcībai ir noteiktas robežas, jo, pārāk pazeminot kredītiem piemērotās prasības, aug potenciālo nākotnes zaudējumu risks, ar ko spiesti rēķināties pat visoptimistiskāk noskaņotie banku vadītāji un akcionāri.

Treškārt, strauji augošā kredītēšana izraisīja arī pieprasījuma kāpumu pēc nekustamā īpašuma, kam likumsakarīgas sekas bija nekustamo īpašumu cenu tikpat straujš pieaugums. Spēcīgā pieprasījuma un ierobežotā jaunā piedāvājuma dēļ nekustamā īpašuma cenas palielinājās daudz straujāk nekā vidējie iedzīvotāju ienākumi. Tādējādi, lai gan kredīteksplāns radīja ilūziju, ka nekustamais īpašums ikvienam Latvijas iedzīvotājam nu ir vieglāk pieejams nekā agrāk, patiesībā notika pretējais – arvien mazāk cilvēku, ņemot vērā ienākumu un nekustamā īpašuma cenu attiecību, varēja šos īpašumus iegādāties (sk. 12. att.). Tādējādi bankas līdz ar straujo kredīteksplānu vienlaikus veicināja pieprasījuma mazināšanos pēc nekustamā īpašuma tā dārdzības dēļ, un tādējādi saruka arī hipotēku kredītu pieprasījums.

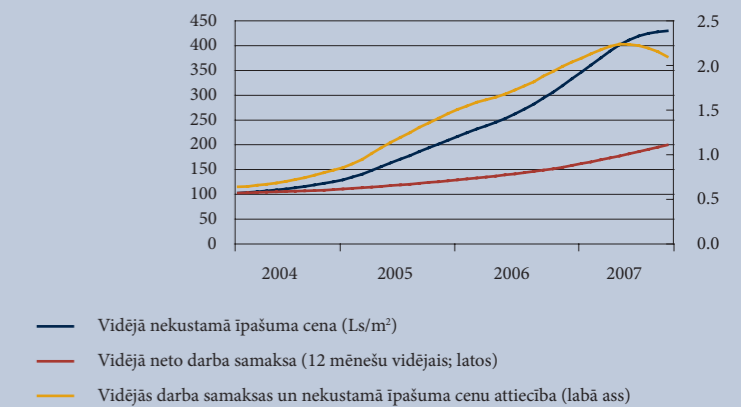
Izvēlētais valsts izaugsmes modelis noteica nozīmīgas strukturālās pārmaiņas Latvijas tautsaimniecībā, un tās ilgtermiņā negatīvi ietekmēja tautsaimniecības attīstību. Piemēram, lielākā daļa no banku izsniegtajiem kredītiem un piesaistītajām ārvalstu investīcijām nonāca nevis ražošanas sektorā, bet gan jomās, kas saistītas ar tirdzniecību, būvniecību un nekustamo īpašumu attīstību un apsaimniekošanu. Tādējādi uz valsts iekšējo patēriņu vērsts tautsaimniecības nozares attīstījās straujāk par nozarēm, kas orientējās uz eksportu. Apstrādes rūpniecības saražotās produkcijas apjoma vidējais gada pieaugums samazinājās no aptuveni 8% 2000.–2003. gadā līdz vidēji 4.8% 2004.–2007. gadā, bet triju uz iekšējo patēriņu vērsto nozaru (būvniecība, tirdzniecība un operācijas ar nekustamajiem īpašumiem) apjoma

11. attēls. KREDĪTU UN IKP ATTIECĪBA (2000–2007; %)

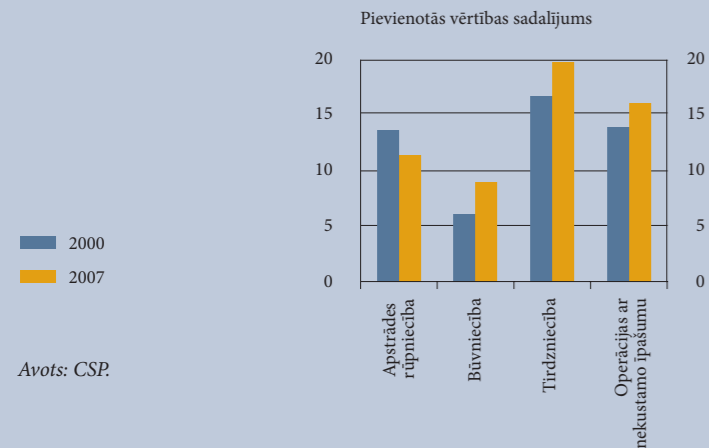
Avoti: Latvijas Banka un CSP.

12. attēls. NEKUSTAMO ĪPAŠUMU CENU UN VIDĒJĀS DARBA SAMAKSAS DINAMIKA LATVIJĀ (2004–2007)

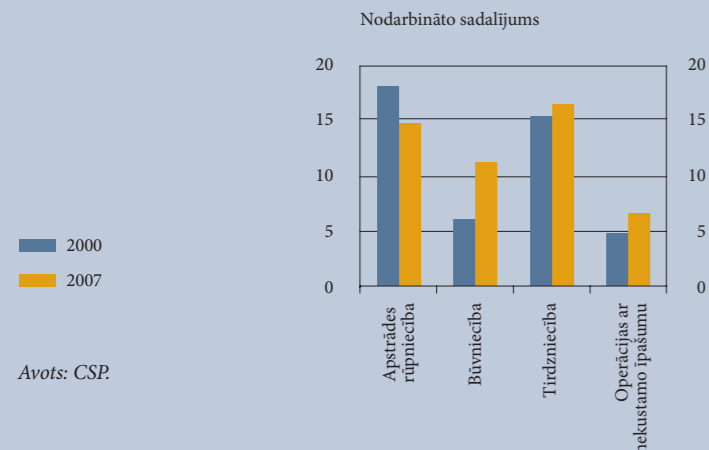
Avoti: CSP, SIA "Latio" un Latvijas Banka.

13. attēls. PIEVIENOTĀS VĒRTĪBAS PĀRMAIŅAS LATVIJĀ 2000. UN 2007. GADĀ

Avots: CSP.

14. attēls. NODARBINĀTĪBAS STRUKTŪRAS PĀRMAIŅAS LATVIJĀ 2000. UN 2007. GADĀ

Avots: CSP.

vidējais gada pieaugums palielinājās no 10% 2000.–2003. gadā līdz 14.5% 2004.–2007. gadā (minēto nozaru dinamiku sk. 13. att.). Kopējo tautsaimniecības attīstību arvien vairāk sāka noteikt nekustamo īpašumu nozares dinamika un ar to saistītās nozares, bet eksporta attīstības potenciāls mazinājās. Līdz ar straujo izaugsmi (un tai atbilstošo darba samaksas kāpumu) mainījās arī darba tirgus struktūra. Arvien vairāk iedzīvotāju Latvijā tika nodarbināti būvniecības, tirdzniecības un nekustamo īpašumu apsaimniekošanas jomā, bet arvien mazāk – rūpniecībā (sk. 14. att.).

Vienlaikus banku aktīvās kreditēšanas ietekmē strauji augošais galvenokārt ārvalstu valūtā izsniegtā parāda apjoms noteica pretēju pārmaiņu nepieciešamību – lai spētu laikus bez grūtībām atmaksāt šo parādu nākotnē, arvien lielākai kopējās tautsaimniecības daļai bija jāstrādā ārējai tirdzniecībai, lai radītu papildu valūtas ienākumus. Pakāpeniski šī neatbilstība starp faktisko un ekonomiski pamatoto attīstības scenāriju pieauga, un situācija kļuva līdzīga bumbai ar laika degli – jautājums vairs nebija par to, vai notiks sprādziens, bet tikai par to, kad tas notiks.

Bieži dzirdēti pārmetumi centrālajai bankai par to, ka fiksētais lata kurss attiecībā pret eiro stimulēja kapitāla ieplūdi un papildu aizņemšanos, ko veicināja pārāk zemās procentu likmes. Tomēr situācijas analīze liecina, ka galvenā Latvijas problēma nebija kapitāla ieplūde tautsaimniecībā. Latvijas ekonomiskās attīstības pakāpe un zema iekšzemes uzkrājumu līmenis objektīvi noteica to, ka galvenais investīciju avots Latvijā būs ārvalstu kapitāls. Šajā ziņā pievienošanās ES pavēra Latvijai jaunas perspektīvas. Problēmas radīja tas, ka investīcijas tika novirzītas nevis valsts ražošanas un eksporta kapacitātes uzlabošanai, konkurētspējas nostiprināšanai un darba ražīguma paaugstināšanai, bet gan patēriņam un īslaicīgai labuma gūšanai, kas ne tikai neatviegloja aizņemtās naudas atdošanas iespējas nākotnē, bet šīs iespējas faktiski vēl vairāk pasliktināja. Tātad pievienošanās ES sniegtās iespējas netika pienācīgi izmantotas (var gan drīz apgalvot, ka šīs iespējas tika izniekotas).

EKONOMISKĀS POLITIKAS REAKCIJA UZ EKONOMIKAS PĀRKARŠANAS DRAUDIEM

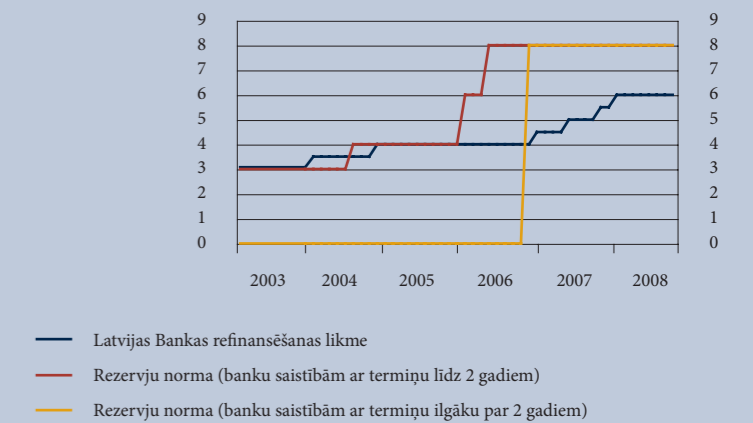
Parādoties pirmajām pazīmēm, ka Latvijas tautsaimniecība sāk novirzīties no ilgtspējīgas attīstības ceļa, un nostiprinoties pārliecībai, ka, laikus šo kursu koriģējot, iespējams izvairīties no lielākiem satricinājumiem nākotnē, Latvijas Banka sāka izmantot attiecīgos tās rīcībā esošos monetārās politikas instrumentus. Reāli šim nolūkam izmantojami bija divi no tiem – refinansēšanas likme (procentu likme, par kuru Latvijas Banka aizdod bankām nepieciešamos līdzekļus apmaiņā pret adekvātu ķīlu – parasti valdības vērtspapīriem) un rezervju norma (obligāto rezervju procentu, kuru izmanto, aprēķinot naudas daudzumu, kas bankām mēneša laikā obligāti jātur kontos Latvijas Bankā un ko tās nevar izmantot kreditēšanai).

Augot straujās ekonomiskās izaugsmes radītajiem riskiem, Latvijas Banka jau 2004. gada martā pirmo reizi paaugstināja refinansēšanas likmi (līdz tam refinansēšanas likme bija tikai samazināta). Drīz tam sekoja arī rezervju normas paaugstināšana. Kopumā divu gadu laikā rezervju norma tika paaugstināta no 3% 2004. gada sākumā līdz 8% 2005. gada beigās. 2006. gada sākumā tam sekoja rezervju bāzes paplašināšana, iekļaujot tajā arī banku saistības ar termiņu ilgāku par 2 gadiem (līdz tam obligāto rezervju prasības netika attiecinātas uz ilgāka termiņa saistībām, lai stimulētu valsti ilgtermiņa finansējuma piesaisti). Turpmākajos divos gados refinansēšanas likme tika vairākas reizes paaugstināta, līdz 2007. gada vidū tā sasniedza 6% – divreiz augstāku līmeni nekā 2004. gada sākumā (sk. 15. att. un 1. ielikumumu).

Šiem Latvijas Bankas pasākumiem neapšaubāmi bija zināma nozīme, gan faktiski sadārdzinot un ierobežojot kredīteksplāniju, gan sniedzot signālu par augošajiem riskiem tautsaimniecības stabilitātei un, iespējams, liekot dažiem tirgus dalībniekiem pārskatīt izvēli. Tomēr pilnībā apturēt ekonomikas pārkaršanu un inflācijas straujo kāpumu Latvijā tas nevarēja, un tam ir vairāki iemesli.

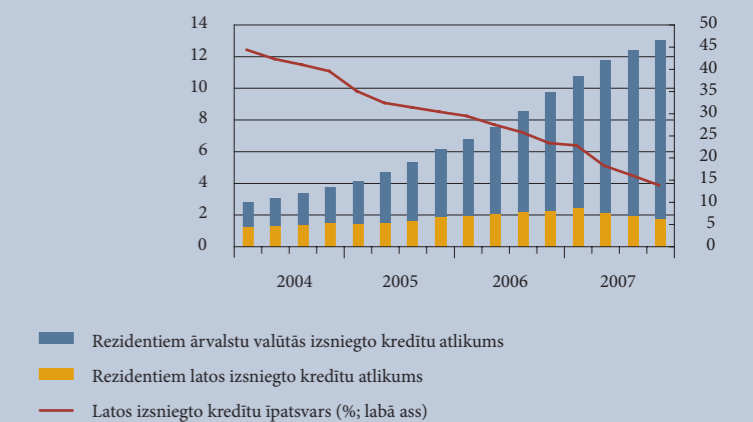
Pirmkārt, apstākļos, kad kapitāla plūsmas brīvi un netraucēti var šķērsot ES valstu robežas, mazu un atvērtu valstu centrālo banku tradicionālo monetāro instrumentu nozīme un efektivitāte būtiski samazinās. Līdz ar Latvijas Bankas refinansēšanas likmes kāpumu sadārdzinoties latos izsniegtajiem kredītiem, bankas arvien aktīvāk sāka piedāvāt un to klienti pieprasīt kredītus ārvalstu valūtās (galvenokārt eiro). Tādējādi latos izsniegto kredītu īpatsvars dažu gadu laikā samazinājās no gandrīz 50% līdz nedaudz virs 10% (sk. 16. att.). Tāpēc Latvijas Bankas noteiktajām procentu likmēm bija arvien mazāka ietekme uz kopējo tautsaimniecības attīstību, un arvien lielāka kļuva galveno ECB procentu likmju nozīme, bet Latvijas Banka tās nespēja ietekmēt.

15. attēls. LATVIJAS BANKAS REFINANSĒŠANAS LIKME UN REZERVJU NORMA (2004–2007; %)

Avots: Latvijas Banka.

16. attēls. BANKU IZSNIEGTO KREDĪTU VALŪTU STRUKTŪRAS PĀRMAIŅAS (2004–2007; mljrd. latu)

Avots: Latvijas Banka.

1. ielikums

LATVIJAS BANKAS NOTEIKTĀS PROCENTU LIKMES UN REZERVJU NORMA

(% gadā)

Spēkā stāšanās datums	Latvijas Bankas refinansēšanas likme	Lombarda kredītu procentu likmes			Termiņnoguldījumu procentu likmes		Rezervju norma (%)		
		Līdz 10. dienai	11.–20. dienā	Ilgāk par 20 dienām	7 dienas	14 dienu			
Stāvoklis 01.01.2004.	3.0	5.0	6.0	7.0	2.0	2.25		3.0	
11.03.2004.	3.5	–	–	–	–	–		–	
24.07.2004.	–	–	–	–	–	–		4.0	
12.11.2004.	4.0	–	–	–	–	–		–	
24.08.2005.	–	–	–	–	–	–		6.0	
24.12.2005.	–	–	–	–	–	–		8.0	
							Saistībām ar termiņu ilgāku par 2 gadiem	Pārējām rezervju bāzē iekļautajām saistībām	
24.05.2006. ¹⁾	–	–	–	–	–	–	8.0	8.0	
15.07.2006.	4.5	5.5	6.5	7.5	–	–	–	–	
17.11.2006.	5.0	6.0	7.0	8.0	–	–	–	–	
		Latvijas Bankas aizdevumu iespējas uz nakti procentu likme			Noguldījumu iespējas uz nakti Latvijas Bankā procentu likme				
24.03.2007.	5.5			6.5		2.0		–	
18.05.2007.	6.0			7.5		–		–	
24.02.2008.	–			–		3.0	7.0	–	
		Aizdevumu izmantojot ne vairāk kā 5 darbadienas iepriekšējās 30 dienās	Aizdevumu izmantojot 6–10 darbadienas iepriekšējās 30 dienās	Aizdevumu izmantojot vairāk nekā 10 darbadienas iepriekšējās 30 dienās					
24.04.2008.	–	–	–	–		–	6.0	–	
24.10.2008.	–	–	–	–		–	5.0	7.0	
24.11.2008.	–	–	–	–		–	4.0	6.0	
09.12.2008.	–	7.5	15.0	30.0		–	–	–	
24.12.2008.	–	–	–	–		–	3.0	5.0	
24.01.2009.	–	–	–	–		2.0	–	–	
24.03.2009.	5.0	–	–	–		1.0	–	–	
24.05.2009.	4.0	–	–	–		–	–	–	
					Noguldījumu iespējas Latvijas Bankā procentu likme				
					Uz nakti	Uz 7 dienām			
24.03.2010.	3.5	–	–	–	0.5	1.0	–	–	
24.07.2010.	–	–	–	–	0.375	0.5	–	–	
24.11.2010.	–	–	–	–	0.25	0.375	–	–	
24.01.2012.	–	–	–	–	–	–	2.0	4.0	
24.03.2012.	–	5.0	10.0	15.0	–	–	–	–	
24.07.2012.	3.0	4.0	7.0	10.0	0.1	0.125	–	–	

¹⁾ Ar 24.05.2006. rezervju norma attiecināta arī uz banku saistībām ar noteikto termiņu ilgāku par 2 gadiem.

Otrkārt, jāņem vērā, ka centrālās bankas rīcībā esošie instrumenti paredzēti pēkšņu nelielu inflācijas uzliesmojumu korigēšanai, nevis nozīmīga inflācijas kāpuma apturēšanai.

Treškārt, pat ja teorētiski centrālajai bankai būtu bijusi iespēja kredītēšanu pilnībā pārtraukt (piemēram, nosakot rezervju normu 100% apmērā), diez vai tas būtu pareizs lēmums, jo šāds solis izraisītu būtiskas nelabvēlīgas sekas (tas nozīmētu kredītresursu trūkumu arī ražojošajām tautsaimniecības nozarēm, tādējādi nosakot eksporta un kopīgās ekonomiskās izaugsmes apstākļus). Galvenā Latvijas problēma bija līdzekļu koncentrēšanās dažās tautsaimniecības nozarēs, kas stimulēja īstermiņa patēriņu, bet neuzlaboja tautsaimniecības ilgtermiņa attīstības potenciālu. Rezervju normas pacelšana līdz līmenim, kas apturētu kredītēšanu, pilnībā apturētu arī uzņēmumu iespējas piesaistīt jaunas investīcijas (zemā attīstības līmeņa dēļ kapitāla tirgus nebija nopietna alternatīva banku kredītu kanālam) un tādējādi apturētu turpmākās izaugsmes iespējas.

Ceturtkārt, ņemot vērā ierobežoto monetārās politikas instrumentu lietošanas iespēju, Latvijas Banka veica minētos pasākumus cerībā, ka arī pārējie ekonomiskās politikas veidotāji saskatīs makroekonomiskās stabilitātes riskus un attiecīgi rīkosies savas kompetences ietvaros, lai, īstenojot koordinētu ekonomisko politiku, panāktu tautsaimniecības stabilizāciju. Taču tas nenotika (sk. 2. ielikumu). Banku pārstāvji uzmanību vērta galvenokārt uz tirgus iekarošanu, tirgus daļu paplašināšanu un īstermiņa rentabilitātes nodrošināšanu. Samērā zemas finanšu pakalpojumu pieejamības līmenis (salīdzinājumā ar attīstītajām ES valstīm) tika uztverts kā neizmantoju iespēju un augstas potenciālās izaugsmes rādītājs, bet sakarība starp finanšu pakalpojumu pieejamību un ienākumu līmeni valstī (kas Latvijā arī bija ievērojami zemāks nekā vidēji ES) netika ņemta vērā. Šāda risku nenovērtēšana, kā vēlāk izrādījās, ļoti sāpīgi ietekmēja banku darbību, bankām zaudējumos norakstot summas, kas bija līdzvērtīgas iepriekšējos gados nopelnītajām.

Savukārt valdības pārstāvju un Saeimas deputātu attieksme pret makroekonomiskās stabilitātes riskiem vismaz sākotnēji nebija vienota. No vienas puses, populārs bija viedoklis, ka ekonomiskā izaugsme ir svarīgāka par stabilitāti un augsta inflācija ir cena, kas jāmaksā par straujo izaugsmes tempu. No otras puses, valdības locekļi labi apzinājās, ka augstā inflācija darbojas kā ienākumus mazinošs faktors un tādējādi apgrūtinā arī valdības mērķa – augstākas labklājības – sasniegšanu. Valdība 2004. gada nogalē formulēja būtisko izšķiršanos – risināt augošās

inflācijas problēmu tūlīt un uzreiz (bet riskējot zaudēt popularitāti) vai arī atlikt problēmas risināšanu uz iespējami tālāku nākotni un tikmēr baidīt īstermiņa ekonomiskā uzplaukuma augļus (turklāt cerot, ka inflācijas problēma, iespējams, ar laiku atrisināsies pati no sevis).

2005. gada sākumā no valdības locekļu paziņojumiem kļuva skaidrs, ka valdība izvēlējusies otro variantu (dēvēts par "inflācijas izslimošanu"; sk. 2. ielikumu). Šis lēmums lielā mērā noteica Latvijas tautsaimniecības turpmāko likteni. Kļuva skaidrs, ka koordinētu ekonomiskās politikas rīcību, kas mazinātu ar ekonomikas pārkaršanu saistītos riskus, panākt neizdosies, kamēr nemainīsies valdības viedoklis šajā jautājumā. Tāpēc turpmākajos gados Latvijas Banka, turpinot savu iespēju robežās īstenot stingrāku monetāro politiku, vienlaikus turpināja vērēt valdības uzmanību uz augošajiem riskiem un mudināja arī pārējos ekonomiskās politikas noteicējus veikt preventīvas darbības savas kompetences ietvaros.

Viens no šiem mēģinājumiem bija saistīts ar inflācijas apkarošanas plāna izveidi. Plānā, kura izstrādē piedalījās arī Latvijas Bankas eksperti, sākotnēji tika iekļauti pasākumi hipotekārās kredītēšanas ierobežošanai, īpaši attiecībā uz gadījumiem, kad uz vienas personas vārda tiek reģistrēta vairāk nekā viena nekustamā īpašuma ķīla. Plāns paredzēja arī hipotēku kredītu izsniegšanu tikai tad, ja bija legāli pierādāmi fizisko personu ienākumi. Latvijas Banka atbalstīja pēc iespējas ātrāku šā plāna ieviešanu, tomēr šis viedoklis neguva pārējo ekonomiskās politikas veidotāju atbalstu (sk. 3. ielikumu). Tāpēc inflācijas apkarošanas plāna ieviešana tika nepiedodami ilgi novilcināta. Lidz pat 2007. gada sākumam ekonomiskās politikas veidotāju vidū valdīja viedoklis, ka galvenā uzmanība un pūles jāvelta pēc iespējas lielāka izaugsmes tempa nodrošināšanai. Augstā inflācija tika pieņemta kā neizbēgama blakusparādība un cena, kas jāmaksā par straujo izaugsmi. Latvijas Bankas aizrādījums, ka šāds darījums – augstāka inflācija apmaiņā pret straujāku izaugsmi – ir ilūzija, netika ņemts vērā.

Galvenais iemesls, kāpēc valdība nepievērsa pietiekami nopietnu uzmanību makroekonomiskajai stabilitātei, bija fakts, ka lielie ekonomiskās izaugsmes rādītāji bija ļoti izdevīgi valdībai. Gan ekonomiskās aktivitātes pieaugums, gan augstā inflācija nodrošināja papildu nodokļu ieņēmumus valsts budžetā. Šos papildu nodokļu ieņēmumus valdība varēja tērēt dažādu populāru īstermiņa mērķu sasniegšanai. 2003.–2007. gadā budžeta ienākumi regulāri pārsniedza gada sākumā plānotos, un tikpat regulāri valdība gada otrā pusē veica grozījumus budžeta likumā, pārskatot un palielinot izdevumu sadaļu.

2. ielikums

EKONOMISKĀS POLITIKAS ĪSTENOTĀJU UN EKSPERTU VIEDOKĻI PAR LATVIJAS ATTĪSTĪBU (2004-2007)

Inflācija un ekonomikas pārkaršana ir problēma	Inflācija un ekonomikas pārkaršana nav problēma
2004. gads (inflācija gada sākumā 3.9%, gada beigās – 7.3%)	
<p>Ir skaidrs, ka 2004. gada budžeta deficīts, kas pārsniedz 2% no valsts iekšzemes kopprodukta, ir neatbilstoši augsts un turpmāko mēnešu laikā ir jāveic pasākumi budžeta deficīta samazināšanai. Pieturoties līdzšinējam attīstības tempam, valdībai jā rūpējas par tālāku stabilitāti valsts finanšu sistēmā un jā lūkojas uz 2005. gada budžeta deficītu, kas nepārsniegtu 1% no iekšzemes kopprodukta. Lai mazinātu iekšzemes pieprasījumu, nepietiek ar Latvijas Bankas rīcībā esošajiem monetārās politikas instrumentiem vien – ir nepieciešama cieša Latvijas Bankas un Latvijas valdības sadarbība arī valsts fiskālās politikas jomā. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 11.03.2004.)</p> <p>Lai gan pašlaik novērojamo inflācijas pieaugumu galvenokārt ietekmē vairāki ārējie piedāvājuma faktori, tomēr ir pamats secināt, ka vismaz daļēji inflāciju Latvijā sāk ietekmēt arī ilgstoši augstais un pat pieaugošais iekšzemes pieprasījums, uzskata Latvijas Banka. (R. Pētersons. Latvijas Banka uzsākusi karu ar inflāciju. <i>Neatkarīgā Rita Avīze</i>, 12.03.2004.)</p> <p>Ekonomikas pārkaršanas un ārējā tekošā konta deficīta palielināšanās iespējamie riski uzskatāmi par vidējā termiņa izaicinājumu Latvijas tautsaimniecībai. (..) Nemot vērā 2003. gada rezultātus un iespējamās ekonomikas pārkaršanas riskus, mēs aicinām iestādes izpētīt fiskālo ierobežojumu iespējas 2004. gadā un, kā minimums, izmantot visus papildu ieņēmumus deficīta samazināšanai. (Latvija – SVF misijas 2004. gada IV panta konsultāciju noslēguma paziņojums, 29.04.2004.)</p> <p>Apstākļos, kad tautsaimniecībā jau pastāv augsts iekšzemes pieprasījums (..), ir sevišķi satraucoši vērot, kā maijā un jūnijā pasliktinājusies valsts fiskālā situācija. Rūpējoties par Latvijas ekonomikas līdzšinējās straujās izaugsmes ilgtspēju, kā arī domājot par to, lai būtiski nevājinātu Latvijas starptautisko prestižu, Latvijas Bankas padome atkārtoti aicina valdību nepieļaut šī gada budžeta deficītu virs 1.5% no IKP. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 15.07.2004.)</p> <p>Mēģināt nodrošināt ilgtspējīgu valsts izaugsmi uz budžeta deficīta pieauguma rēķina būtu klaja ekonomikas pamatlikumam ignorēšana. Vēl nevienā valstī līdz šim nav izdevies panākt ievērojamu labklājības pieaugumu, palielinot budžeta deficītu. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 09.09.2004.)</p> <p>Jāuzsver, ka šobrīd kredītešanas attīstību galvenokārt nodrošina patēriņam domāti kredīti. Dominē nevis kredīti ražošanas paplašināšanai un modernizācijai, kas nākotnē varētu paaugstināt Latvijas ražošanas potenciālu, bet hipotekārie kredīti. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 11.11.2004.)</p> <p>Jaunapstiprinātais Ministru prezidents Aigars Kalvītis norāda, ka valdībai būs jāizšķiras, vai nu ļaut valstij izslimot inflāciju, vai arī jāveic nepopulāri soļi tās ierobežošanai. (I. Šķepaste, I. Mārtiņa. Bremzēs ar algām. <i>Dienas Bizness</i>, 06.12.2004.)</p>	<p>Ministru prezidents Indulis Emsis (ZZS) nedomā ieklausīties Latvijas Bankas aicinājumā samazināt budžeta deficītu... "Mēs gribētu bezdeficīta budžetu, taču ne par katru cenu. Jāskatās, kas notiek uz ielas, dzīvē. Mēs nevaram būt sterili ciparu pielūdzēji. Tādi arī nebūsim", akcentē valdības vadītājs. (Nesamazinās budžeta deficītu. <i>Latvijas Avīze</i>, 27.04.2004.)</p> <p>Inflācija neapdraud makroekonomisko stabilitāti. Tāds ir Ekonomikas ministrijas viedoklis. Proti, lai gan šā gada sākumā inflācija bija augstāka par iepriekš novēroto, tā nav tik augsta, lai apdraudētu makroekonomisko stabilitāti valstī un prasītu jaunus un kardinālus pasākumus. (Inflācija neapdraud makroekonomisko stabilitāti. <i>Latvijas Vēstnesis</i>, 13.05.2004.)</p> <p>Bezdeficīta budžets nav pašmērķis. Budžetam ir jākalpo valsts attīstībai. Mēs nebaidāmies uzņemties risku, sakot, ka Latvijas situācijā nevajag brīdināt par kaut kādu ekonomikas pārkaršanu, mums "jāgāze" līdz grīdai. (A. Šlesers, Ministru prezidenta biedrs. Vērtēsim pēc padarītā, nevis solījumiem. <i>Diena</i>, 09.08.2004.)</p> <p>Gundars Bērziņš (TP), Saeimas Budžeta un finanšu komisijas vadītājs: Domāju, ka Latvijas Banka pārspilē inflācijas draudus un valdības atbildību. Latvijas Banka runā par patiesībām, kas der valstīm ar 50–100 gadu tirgus ekonomiku, taču Latvijas ekonomika ir strauji augoša un tai jāpieiet radoši. Latvijas Banka vadās pēc gudrām grāmatām, taču Latvijai šīs patiesības nevar piemērot viens pret vienu, varbūt pēc gadiem par Latvijas un citu augošu valstu piemēriem ekonomikas grāmatās rakstis jaunus likumus. (J. Sizova. Ekonomisti: inflācijas groži valdības rokās. <i>Diena</i>, 15.09.2004.)</p> <p>Pilnīgi nepamatotās runas par Latvijas ekonomikas pārkaršanu rada labvēlīgu augsni dažādām politikāņu spekulācijām, uzskata Latvijas Komerčbanku asociācijas prezidents Teodors Tverijons. "Varbūt 40% kredītu apjomu pieaugums būtu kaut kas fantastisks Vācijā vai Zviedrijā, bet Latvijā tas ir normāli. Kas citiem ir nenormāls, mums var būt normāls", uzskata T. Tverijons. (B. Latkovskis. Pārkaršana – tukšas runas. <i>Neatkarīgā Rita Avīze</i>, 15.10.2004.)</p> <p>O. Spurdziņš: Parādījušās arī negatīvas tendences, – piemēram, samērā lielā inflācija, kas "noēd" ienākumus gan iedzīvotājiem, gan arī valstij kopumā. Bet oktobra mēnesī, šķiet, esam sasnieguši zināmu lūzuma punktu, un inflācija varētu samazināties. (Finanšu ministrs Oskars Spurdziņš, tuvojoties Induļa Emsa valdības un 2004. gada beigām, stāsta par Eiropas Savienību, muitu, nodokļiem un inflāciju. <i>Latvijas Ekonomists</i>, Nr. 12, 2004.)</p> <p>"Izteikšu pārliecību, nevis prognozi – Latvijas ekonomikai nav iemesla pārkarst!" norādīja ekonomikas ministrs Juris Lujāns. (A. Vaivars. Nepārkaršim! <i>Dienas Bizness</i>, 02.11.2004.)</p>

Inflācija un ekonomikas pārkaršana ir problēma	Inflācija un ekonomikas pārkaršana nav problēma
2005. gads (inflācija gada sākumā 6.6%, gada beigās – 7.0%)	
<p>Mūsaprāt, joprojām straujais kredītapjomu pieaugums apstiprina nepieciešamību valdībai nopietni apsvērt pasākumus šī procesa bremsēšanai, sevišķi nekustamo īpašumu kredītešanas jomā. Jāuzsver, ka ar šiem pasākumiem būtu jāmazina spekulatīvas darbības pievilcīgums, bet kredītu nodokli vai nodevu nedrīkstētu vērst pret, piemēram, jaunu ģimeni, kas gatavojas ņemt savu pirmo kredītu dzīvokļa vai mājas iegādei vai remontam. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 21.03.2005.)</p> <p>Aplami būtu gaidīt, ka tāpat vien izdosies "izslimot" inflācijas kāpumu. Augsta inflācija agrāk vai vēlāk mazina ekonomisko izaugsmi. Mēģinājumi risināt inflācijas problēmu ar nepareiziem instrumentiem var to padarīt tikai lielāku un sekas nākotnē – vēl smagākas. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 19.05.2005.)</p> <p>Tā kā inflācija Latvijā joprojām ir augstāka, nekā iepriekš tika prognozēts, Latvijas Bankas prezidents Ilmārs Rimšēvičs uzskata, ka ir jāveic konkrēti pasākumi tās samazināšanai, citādi mūsu valsts ekonomika var nepiedzīvot tik strauju izaugsmi kā pagājušogad. Šādos apstākļos valdībai arvien nopietnāk jāstrādā, lai nodrošinātu tālāku budžeta deficīta samazināšanos, uzsver Latvijas Bankas prezidents. (G. Kronberga. Inflācija jāmazina ar konkrētiem pasākumiem. <i>Latvijas Vēstnesis</i>, 20.05.2005.)</p> <p>Tomēr pašlaik ekonomiskās ekspansijas temps rada problēmas makroekonomiskās stabilitātes saglabāšanā. Produkcijas izlaidi nedaudz pārsniedzot potenciālo izlaidi, misija uzsvēra to, ka nepieciešama stingrāka fiskālā nostāja, nekā plānots. (SVP ekspertu 2005. gada IV panta konsultāciju ziņojums, 14.07.2005.)</p> <p>Šobrīd valstī jau sāk iezīmēties pirmās spirālveida cenu celšanās pazīmes, t.i., cenu pieaugums vienā preču vai pakalpojumu sektorā tiek minēts kā iegansts cenu celšanai citos sektoros. Viens no galvenajiem faktoriem, kas uztur iekšzemes pieprasījumu augstā līmenī, joprojām ir banku sektora aktīvā kredītešanas politika. Proti, jau šobrīd sāk parādīties pirmās pazīmes, kas varētu liecināt par to, ka līdz ar banku pārādnieku skaita palielināšanos varētu mazināties banku kredītportfeļa kvalitāte. Tas agrāk vai vēlāk liks bankām pārskatīt un mainīt savu kredītpolitiku. Tāpēc šobrīd novērojami kredītešanas attīstības tempi ir jāvērtē kā pārāk augsti, kas nevar saglabāties ilgtermiņā. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 22.09.2005.)</p> <p>Pašreizējās straujas izaugsmes un augstas inflācijas apstākļos fiskālā politika būtu jāvirza uz pilnībā sabalansēta budžeta sasniegšanu, papildu iekasētos nodokļus ieņēmumus novirzot nevis papildu izdevumu finansēšanai, bet gan budžeta deficīta ierobežošanai. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 17.11.2005.)</p>	<p>Valdība inflācijas pieaugumu neplāno apkarot ar kādu ierobežojumu noteikšanu, ļaujot valstij "izslimot šo slimību", intervijā Latvijas Radio sacīja premjers Aigars Kalvītis. (V. Dzene. Ļaus "izslimot" inflāciju. <i>Dienas Bizness</i>, 03.01.2005.)</p> <p>Lai arī pašreiz tiek pētīts jautājums par to, vai pārņemt vai ne Īrijas pieredzi hipotekāro kredītu aplīkšanai ar nodokli, finanšu ministrs Oskars Spurdziņš tomēr uzskata, ka, visticamāk, tas netiks darīts. (E. Lidere. Finanšu ministrs: visticamāk, kredītu ar nodokli neapliks. <i>Neatkarīgā Rita Avīze</i>, 26.01.2005.)</p> <p>"Latvijas ekonomika ir vesela" – tā uzskata ministru prezidents Aigars Kalvītis. Viņš uzsver, ka arī turpmāk nekas netiks darīts inflācijas mazināšanai, jo līdz gada beigām situācija stabilizēšoties pati. (I. Veģe. Inflāciju nolemj atstāt pašplūsmā. <i>Dienas Bizness</i>, 11.03.2005.)</p> <p>O. Spurdziņš: Ņemot vērā straujos Latvijas ekonomikas attīstības tempus, inflācija šobrīd ir pieļaujamā līmenī. Traģiski būtu, ja inflācija sasniegtu divciparu skaitli. Stingriem pasākumiem vēl nav pienācis laiks, jo nav iestājusies kritiskā robeža. (G. Kronberga. Pirms esam nonākuši līdz kritiskai robežai. <i>Latvijas Vēstnesis</i>, 07.07.2005.)</p>

Inflācija un ekonomikas pārkaršana ir problēma	Inflācija un ekonomikas pārkaršana nav problēma
2006. gads (inflācija gada sākumā 7.5%, gada beigās – 6.8%)	
<p>No valdības turpreti mēs šopašubrīd varētu sagaidīt risinājumus inflācijas samazināšanai. (..) Parādās divas nopietnas problēmas. Pirmā – nauda sāk zaudēt savu vērtības uzkrāšanas funkciju. (..) Otrkārt, cenu – algu spirālei iegriežoties, problēmas vienā sektorā radīsies agrāk, citā vēlāk, bet vienalga mēs kļūstam mazāk konkurētspējīgi. (O. Kehris, "Ekonomistu apvienības 2010" prezidents. Par inflāciju – ar visu nopietnību. <i>Lauku Avīze</i>, 10.03.2006.)</p> <p>"Viena no lielākajām problēmām saistībā ar stipro iekšzemes pieprasījumu, kas neļauj būtiski samazināties inflācijas līmenim un tekošā konta deficitam, ir nesamērīgā kredītiņšanas attīstība. Pēdējos mēnešos novērotais rezidentiem izsniegto kredītu apjomu gada pieaugums, kas pārsniedz 60% atzīmi, ir pārāk straujš gan no makroekonomisko risku, gan valsts finanšu stabilitātes viedokļa. Turklāt arvien izteiktāka kļūst tendence, ka šī straujā kredītiņšanas attīstība notiek uz ārējā parāda pieauguma, nevis uz iekšzemes noguldījumu piesaistes rēķina. Tādējādi ar kredītiem valsts tautsaimniecībā tiek ielpludināti finanšu līdzekļi, kas pašreizējos stiprā iekšzemes pieprasījuma apstākļos darbojas kā inflāciju papildus stimulējošs faktors. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 14.03.2006.)</p> <p>Inflācija, kas jau trešo gadu pēc kārtas atrodas virs 6% atzīmes, sāk mazināt Latvijas eksportētāju konkurētspēju ārējos tirgos, kas ar laiku var izsaut arī kopējās ekonomikas izaugsmes bremsēšanos. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 11.05.2006.)</p> <p>Diemžēl valstī parādās vairākas pazīmes, ka uzņemtais attīstības temps nav uzturams ilgākā laikā, un jau šobrīd inflācijas kāpums sāk apdraudēt turpmāku valsts izaugsmi. (M. Bitāns. Latvijas Bankas prezidenta padomnieks. Kaitnieciskā inflācija – visiem. <i>Dienas Bizness</i>, 19.05.2006.)</p> <p>Mūsu valsts politiķu un dažu tautsaimnieku izteikumi pēdējā laikā liecina, ka citu valstu pieredze līdzīgu problēmu risināšanā netiek ņemta vērā. Pirmkārt, valdībai šajos augstas inflācijas apstākļos būtu jāierobežo turpmāka pieprasījuma stimulēšana, nepieļaujot budžeta deficīta palielināšanos, tieši otrādi – veidojot vismaz sabalansētu, ja ne pārpalikuma budžetu. Otrkārt, politiķiem jāatgriežas pie reālā inflācijas tempu mazināšanas plāna izstrādes. (I. Rimšēvičs. Ārstēt vai nērstēt? <i>Diena</i>, 09.06.2006.)</p> <p>Latvijas Bankas prezidents akcentē: ja neierobežosim inflāciju, mums tas dārgi maksās! (G. Grūbe. Ar 200 kilometriem stundā eiro nēpanāksi, Republika! <i>Latvijas Vēstnesis</i>, 16.–22.06.2006.)</p> <p>I. Rimšēvičs: Latvijas Banka nekādā gadījumā nevēlas piesaukt nelaimi, bet ja pusotra gada laikā inflācija valstī pārsniedz 6% – tā ir bīstama tendence. (A. Dunda. Fakti liecina par mūsu ekonomikas pārkaršanu. <i>Bizness & Baltija</i>, 19.06.2006.)</p> <p>Nepieciešama tūlītēja stingrākas politikas ieviešana, lai ierobežotu ekonomikas pārkaršanu tuvākā termiņā un nodrošinātu t.s. mīksto piezēmešanos. Ievērojama tūlītēja fiskālā korekcija kombinācijā ar mērenāku algu un kredītiņšanas kāpumu palīdzētu novērst ražošanas apjoma starpību, palēnināt inflācijas pieaugumu, samazināt tekošā konta deficītu un stabilizēt ārējās saistības. (SVF ekspertu 2005. gada IV panta konsultāciju ziņojums, 13.09.2006.)</p> <p>Šobrīd ir īstais brīdis, lai valsts budžetā veidotu uzkrājumus laikam, kad izaugsme kļūs lēnāka. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 07.09.2006.)</p> <p>Arvien nozīmīgāks faktors augsta inflācijas līmeņa uzturēšanā ir inflācijas gaidas, kas ilgstoši augstas inflācijas apstākļos kļūst arvien izteiktākas un kuru dēļ arvien ciešāka veidojas "apburtā" algu un cenu savstarpējās mijiedarbības spirāle. Pašlaik rodas priekšstats, ka inflācijas gaidas Latvijā netiek novērtētas kā pietiekami nopietns inflācijas faktors. Par to liecina bieži izplatītais apgalvojums, ka augsta inflācija ir neizbēgama straujas izaugsmes laikā. (..) Diemžēl esam spiesti konstatēt, ka līdz šim neparasti labvēlīgie un stimulējošie ekonomiskie apstākļi, kurus nosaka galvenokārt salīdzinoši zemās procentu likmes un labvēlīgais valūtas kurss, nav izmantoti, lai būtiski nostiprinātu Latvijas ražojošās sfēras kapacitāti un uzlabotu Latvijas ražotāju konkurētspēju. Tā vietā strauji ir attīstītas uz iekšzemes patēriņu balstītas nozares, kas sekmē izaugsmes rādītāju pieaugumu tikai īstermiņā! (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 16.11.2006.)</p>	<p>"Bezdeficīta budžets ir ideāls modelis katram finanšu ministram, un, iespējams tas būtu kaut šogad, taču priekšvēlēšanu gadā nekad bezdeficīta budžeta nav bijis, jo sabiedrībā vēlmju ir daudz", saka O. Spurdziņš. (Z. Dūmiņa. Budžeta deficīta mazināšanu atstās nākamajai valdībai. <i>Diena</i>, 15.02.2006.)</p> <p>T. Tverijons: Nav tik būtiski tas, kā nosaukt ekonomikas attīstības stadiju, taču jābilst, ka arī pārkaršana nav nekāda traģēdija, tā nav katastrofa – tas ir ļoti skaists ekonomiskās attīstības stadijas apzīmējums, kam nav krasi negatīvs saturs. Ņemot vērā, kāds ir kopprodukta pieaugums, kāds ir vidējās darba algas palielinājums pērn, inflācija 7.5% apmērā dod brīnišķīgu rezultātu, par ko nav jābēdājas. (A. Vaivars. Ieņemam trešo vietu kredītlīkmju dārdzības ziņā. <i>Dienas Bizness</i>, 05.06.2006.)</p> <p>O. Spurdziņš uzsvēra: "Bezdeficīta budžets būtu mans kā finanšu ministra sapnis, tomēr apsolīt to nevaru." (B. Rulle. Budžeta grozījumi raiti aiziet uz Saeimu. <i>Diena</i>, 11.10.2006.)</p> <p>T. Tverijons: Pirmkārt, runas par pārāk augsto inflāciju mūsu valstī ir stipri vien pārspīlētas. Patlaban tā ir atbilstoša mūsu valsts straujajai ekonomiskajai attīstībai, un par to nav jāuztraucas. (Par inflāciju neesot pamata uztraukties. <i>Neatkarīgā Rīta Avīze</i>, 19.12.2006.)</p> <p>O. Spurdziņš: Gaidāmā inflācija nav liela. Šeit tiešām jāpiekrīt premjeram A. Kalvītim, kurš ir paudis, ka inflācija šodien ir modes lieta. (A. Vaivars. Spurdziņš: kredītu pieteikumi bankām jāizvērtē rūpīgāk. <i>Dienas Bizness</i>, 19.12.2006.)</p>

Inflācija un ekonomikas pārkaršana ir problēma	Inflācija un ekonomikas pārkaršana nav problēma
2007. gads (inflācija gada sākumā 7.1%, gada beigās – 14.1%)	
<p>Šobrīd, jau trīs gadus dzīvojot paaugstināta cenu pieauguma apstākļos, ir skaidrs – pavisam bez smagās artilērijas valsts makroekonomikas politikā iztikt nevarēs. Valdība kopā ar Latvijas Banku ir gatava realizēt virkni pasākumu inflācijas mazināšanai. Iespējams, ka daži soļi būs nepopulāri, bet vilcināties ar to ieviešanu nevajadzētu. (O. Spurdziņš. Par līdzsvarotu tautsaimniecības attīstību. <i>Diena</i>, 07.03.2007.)</p> <p>Latvijas iedzīvotājiem vajadzētu mazāk izvēlēties dzīvot uz parāda un pirms kredītu ņemšanas rūpīgāk izvērtēt savas finanšu iespējas, (..) pauda premjers Aigars Kalvītis (TP), skaidrojot valdības ieceres cīņā ar inflāciju. Kalviša vērtējumā, kredītiņšanas apmēri Latvijā ir pāršnieguši "visus griestus". (Kalvītis aicina iedzīvotājus nedzīvot uz parāda. LETA, 07.03.2007.)</p> <p>Visi galvenie makroekonomiskās darbības rādītāji liecina, ka valsts pēdējo ceturkšņu laikā turpinājusi virzīšanos pārkaršanas virzienā. Tāpēc ļoti atzinīgi ir vērtējams valdības sastādītais pasākumu plāns valsts makroekonomiskās situācijas stabilizācijai. (..) zināma daļa taisnības ir tiem, kas jau šobrīd secina, ka šādam ekonomikas stabilizācijas plānam – tajā minētajiem pasākumiem – būtu lielāka efektivitāte, ja tas būtu iedarbināts pirms gada vai diviem. (Latvijas Bankas prezidenta Ilmāra Rimšēviča preses konference, 15.03.2007.)</p> <p>Steidzami vajadzīga izlēmīga rīcība, lai novērstu pārkaršanas spiedienu un mazinātu ārējo nesabalansētību, krasi samazinot iekšzemes pieprasījumu. Tāpēc nepieciešama visaptveroša stratēģija, lai palēninātu iekšzemes patēriņa un algu kāpumu un nodrošinātu mērenākas nekustamā īpašuma cenas, pārbalansējot stimulus veikt ieguldījumus starptautiski tirgojamo preču un pakalpojumu sektoros. (SVF misijas Latvijā paziņojums sakarā ar 2007. gada IV panta konsultācijām, 04.05.2007.)</p> <p>Inflācijas pieaugums šā gada pirmajos četros mēnešos bija gaidāms, taču rada arvien skaidrāku pārliecību par inflācijas bremsēšanas pasākumu nepieciešamību, aģentūrai BNS sacīja finanšu ministrs Oskars Spurdziņš. Savukārt premjers Aigars Kalvītis aģentūrai BNS klāstīja, ka inflācijas pieaugums ir "nopietns". (M. Cerava. Spurdziņš: inflācijas pieaugums stiprina pārliecību, ka jāisteno tās bremsēšanas pasākumi. BNS, 10.05.2007.)</p> <p>Pieņemot 2007. gada valsts budžeta likuma grozījumus, plānots panākt bezdeficīta budžetu. (M. Fridrihsone. Grib budžetu ar pārpalikumu. <i>Dienas Bizness</i>, 22.08.2007.)</p>	<p>Premjera Aigara Kalviša (TP) padomnieks Arno Pjatkins arī informēja, ka augstajiem inflācijas rādītājiem esot objektīvi iemesli. Vienlaikus uzsvēta straujā Latvijas tautsaimniecības attīstība. (J. Bagātais. Spurdziņš gada pirmajos mēnešos prognozē līdzīgi augstus inflācijas rādītājus. LETA, 08.02.2007.)</p> <p>T. Tverijons: Mēs asociācijā uzskatām, ka esošais inflācijas līmenis ir objektīvi nepieciešamais līmenis, ko radījusi valsts izaugsme. (B. Степанович. В Латвии уже нет независимой экономики. <i>Час</i>, № 174, 2007, 1 авг., с. 3.)</p>

3. ielikums

POLITIKAS VEIDOTĀJU VIEDOKĻI PAR INFLĀCIJAS APKAROŠANAS PLĀNA NEPIECIEŠAMĪBU

3. ielikums

Pēc premjera skaidrotā, pašreiz inflācijas plānu nevar publiskot, jo tajā iespējamas idejas, kas jau tikai baumu līmenī var satricināt biznesa vidi. (Kalvītis: valdība negatavojas pieņemt tik radikālus lēmumus inflācijas samazināšanai, kas satricinātu valsti. BNS, 27.07.2005.)

T. Tverijons: "Šī hipotekārās kredītiņšanas ierobežošana vai kredītiņšanas ierobežošana, cerēt, ka tas samazinās inflāciju, tad mēs sakām – blefs. Nesamazinās." (I. Elksne. Kādas briesmas sola inflācijas apkarošanas plāns, ka tas tik ļoti tiek slēpts? *LNT ziņas*, TVNET, 25.07.2005.)

Pēc vairāku mēnešu ilga darba pie slepenā inflācijas ierobežošanas plāna valdība otrdien tomēr vienojās, ka šobrīd nekādus patēriņa cenu ierobežojošus pasākumus Latvijā neieviesīs. Finanšu ministrs Oskars Spurdziņš žurnālistiem skaidroja, ka valdība ir apzinājusies "savu ieroču arsenālu", taču pagaidām to neizmantos, jo šobrīd inflācija strauji nepieaug, kā arī daži no cenu pieauguma ierobežošanas plānā ietvertajiem pasākumiem varētu negatīvi ietekmēt Latvijas tautsaimniecības attīstību. Latvijas Komerčbanku asociācijas prezidents Teodors Tverijons aģentūrai BNS atzina, ka inflācijas ierobežošanas pasākumu nepiemērošana ir "ļoti prātīgs lēmums". (A. Brasliņa, A. Skurbe. Valdība pēc vairāku mēnešu darba tomēr nolemj neizmantot slepeno inflācijas apkarošanas plānu. BNS, 16.08.2005.)

3. ielikums

"Ceram, ka valdība izprot situācijas nopietnību, nenogulēs šī plāna iedarbināšanas laiku un izšķirīgā brīdī rīkosies konsekventi", aģentūrai BNS sacīja Latvijas Bankas prezidents Ilmārs Rimšēvičs. (A. Brasliņa, A. Skurbe. Valdība pēc vairāku mēnešu darba tomēr nolemj neizmantot slepeno inflācijas apkarošanas plānu. BNS, 16.08.2005.)

Latvijas Banka aģentūrai BNS norāda, ka valdībai bez vilcināšanās jāiedarbina pasākumu plāns inflācijas ierobežošanai, lai Latvijas ekonomika ilgstoši spētu nodrošināt strauju attīstību. (R. Zemdega. Inflācija atkal šokē. *Diena*, 11.10.2005.)

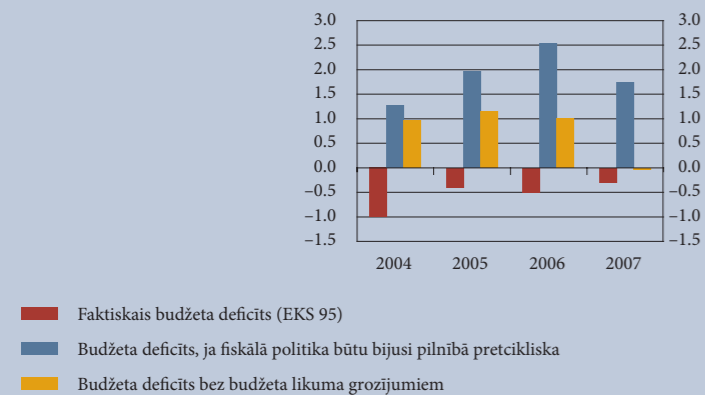
A. Štokenbergs (premjerministra padomnieks ekonomikas jautājumos): Valdība nolēma neieviest stingrus pasākumus, kuri samazinātu patēriņu (..). Tika nolemts katru mēnesi analizēt situāciju (..). Atsevišķi pasākumi no slepenā plāna tika pieņemti, un tas samazināja inflāciju par 0.1–0.2%. Pašlaik inflācija ir nobremzēta. (Элкин, А. "Нас называют балтийскими тиграми!" *Вести сегодня*, № 232, 2005, 7 окт., с. 1.)

1. tabula. SĀKOTNĒJIE UN MAINĪTIE VALSTS BUDŽETA IZDEVUMI

	Sākotnējie budžeta izdevumi (tūkst. latu)	Budžeta likuma grozījumu datums	Jaunie budžeta izdevumi (tūkst. latu)	Izdevumu pieaugums (% pret sākotnējiem)
2004	2 079.7	26.08.2004.	2 199.6	5.8
		16.12.2004.	2 226.1	7.0
2005	2 709.9	30.08.2005.	2 851.0	5.2
2006	3 362.7	19.10.2006.	3 530.6	5.0
2007	4 396.4	20.09.2007.	4 434.7	0.9

Avots: Latvijas Republikas Saeima.

17. ATTĒLS. FAKTISKAIS UN TEORĒTISKI IESPĒJAMĀIS BUDŽETA DEFICĪTA LĪMENIS (2004–2007; % no IKP)

Avoti: Eurostat un autora aprēķini.

2004. gadā valdība paspēja budžeta likumu grozīt un izdevumu palielināt pat divreiz (sk. 1. tabulu).

Tas nodrošināja valdībai zināmu popularitāti, bet šāda rīcība nepalīdzēja samazināt budžeta deficīta līmeni un bija pretrunā ar ekonomisko saprātu. Tēlaini runājot, tas bija līdzvērtīgi eļļas liešanai jau degošā inflācijas ugunskurā, kas tā liesmas nevis apslāpēja, bet pat padarīja lielākas. Starpība starp faktisko budžeta deficīta līmeni un tādu līmeni, kas būtu uzskatāms par atbilstošu tā laika ekonomiskajai situācijai, sākot no 2004. gada, regulāri sasniedza vairākus procentu punktus no IKP (sk. 17. att.). Politiku uztverē kā milzīgs sasniegums un mērķis, uz kuru virzīties, figurēja bezdeficīta budžets, lai gan ekonomiskā situācija valstī prasīja veidot valsts budžetu ar ievērojamu pārpalikumu (sk. 2. ielikumu).

Turklāt šāda fiskālā politika ne tikai stimulēja inflācijas kāpumu, bet arī neļāva valdībai veidot uzkrājumus neparedzētiem gadījumiem vai periodam, kad ekonomiskā izaugsme vairs nebūs tik strauja. Īstenojot precīzisku fiskālo politiku, valsts budžetā 2007. gada beigās būtu uzkrāts vairāk nekā 1 mljrd. latu (kas būtu ļoti noderējuši turpmākajos gados).

Pat ja politiķi šajā laikā būtu izvēlējušies fiskālajā jomā nedarīt neko, pat tā būtu bijusi samērā laba politika. Ja katra gada otrajā pusē nebūtu veikti budžeta likuma grozījumi, palielinot budžeta izdevumus, valsts budžetā 2004.–2006. gadā, visticamāk, veidotos būtisks pārpalikums. Tādējādi tas būtu daudz tuvāks ekonomiski atbilstošajam līmenim. Turklāt 2007. gada beigās valsts budžetā būtu uzkrāta gandrīz 500 milj. latu rezerve, ko valdība būtu varējusi izmantot turpmākajos gados.

Diemžēl budžeta līdzekļi tika iztērēti un uzkrājumi netika veidoti, jo valdība noskaņojums, ka Latvija vēl ilgi atradīsies šādā straujas izaugsmes ciklā. Tikai 2007. gada sākumā, kad gada inflācija Latvijā viena mēneša laikā uzlēca no 7.3% līdz 8.5% un turklāt kļuva skaidrs, ka tā tuvākajā laikā pieaugs vēl vairāk un sasniegs divciparu skaitli, valdības pozīcija mainījās.

Ja vēl februārī valdības pārstāvji uzskatīja, ka augstajam inflācijas rādītājam ir objektīvs pamats, jau martā viņu paziņojumos izskanēja atziņa, ka bez valdības intervences inflācijas problēmu atrisināt neizdosies. Beidzot tika pieņemts inflācijas apkarošanas plāns, un valdība apņēma gadu pabeigt ar sabalansētu budžetu.

Tomēr daudz vērtīga laika jau bija zaudēts, turklāt daļa pieņemto lēmumu nebija pietiekami stingra, jo ekonomiskā situācija prasīja nevis vienkārši sabalansētu budžetu (kas, starp citu, arī 2007. gadā netika sasniegts, rēķinot saskaņā ar ES vispārpieņemto metodoloģiju), bet gan budžetu ar ievērojamu pārpalikumu.

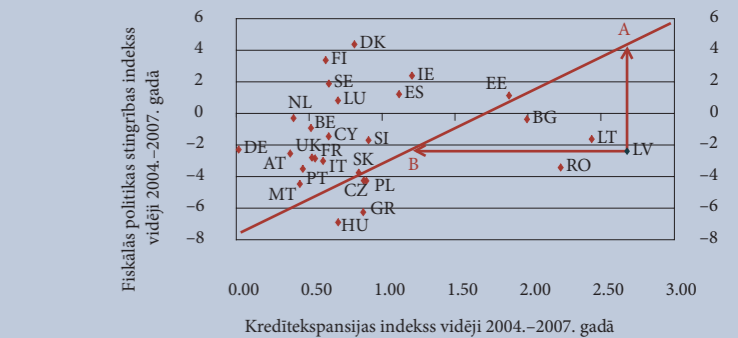
Turklāt, neraugoties uz acīmredzamo inflācijas kāpumu un ekonomikas pārkaršanas risku pieaugumu, banku pārstāvji turpināja uzskatīt, ka valsts ekonomiskā attīstība neprasa veikt koriģējošas darbības.

Tādējādi kopumā 2004.–2007. gadā Latvijā valdība nesaskaņota ekonomiskā politika. Centrālā banka apzinājās riskus, ko var radīt pārāk straujā ekonomiskā attīstība, un savu iespēju robežās centās šo situāciju mainīt, taču tās rīcībā nebija pietiekami spēcīgu instrumentu, lai mainītu valsts ekonomisko virzību. Bankas galveno uzmanību veltīja cīņai par tirgus daļu palielināšanu un šīs cīņas karstumā neadekvāti zemu novērtēja ekonomisko izaugsmi pavadošos stabilitātes riskus. Valdības galvenās rūpes bija saistītas ar neparedzēti budžetā ienākošo papildu līdzekļu sadali, lai nodrošinātu īstermiņa popularitāti, un uzkrājumi netika veidoti.

Tādējādi 2007. gada beigās Latvijā bija izveidojusies situācija, kad uzkrātā fiskālā un finansiālā nesabalansētība sāka kļūt bīstama turpmākai tautsaimniecības attīstībai. Šāda finanšu un fiskālā nesabalansētība bija raksturīga ne tikai Latvijai vien. Daudzās ES valstīs šajā laikā vai nu veidojās problēmas fiskālajā jomā (Ungārija un Grieķija; sk. 18. att.), vai arī bija vērojama pārāk strauja kredīteksansija (Lietuva, Rumānija un Bulgārija). Taču Latvija bija unikāla, jo tai bija acīmredzamas un būtiskas problēmas abās jomās (kā redzams attēlā, citās valstīs, kurās līdzīgi kā Latvijā notika strauja kredīteksansija, tika īstenota daudz stingrāka fiskālā politika (Bulgārija un Igaunija), savukārt valstīs, kurās fiskālā politika bija vēl ekspansīvāka nekā Latvijā (Polija un Čehijas Republika), kredītu atlikuma pieauguma temps bija daudz lēnāks).

Redzot šo neatbilstību, Latvijas Banka mēģināja pārliecināt valdību par stingrākas fiskālās politikas nepieciešamību (fiskālās politikas stingrības indekss atbilstu A punktam 17. attēlā). Ņemot vērā valdības atturīgo nostāju, alternatīvā iespēja būtu ierobežot kredīteksansiju (kredīteksansijas indekss atbilstu B punktam 17. attēlā), taču arī šajā jomā banku pārstāvju atsauce bija ierobežota. Tādējādi jau 2007. gada beigās un 2008. gada sākumā arvien vairāk pieauga varbūtība, ka nebūs iespējams izvairīties no būtiskām Latvijas tautsaimniecības korekcijām. Atlika cerība, ka tās būs pakāpeniskas un izdosies izvairīties no straujiem satricinājumiem. Cerētais nepiepildījās.

18. attēls. MAKROEKONOMISKĀS STABILITĀTES VIDE ES VALSTĪS (2004–2007)

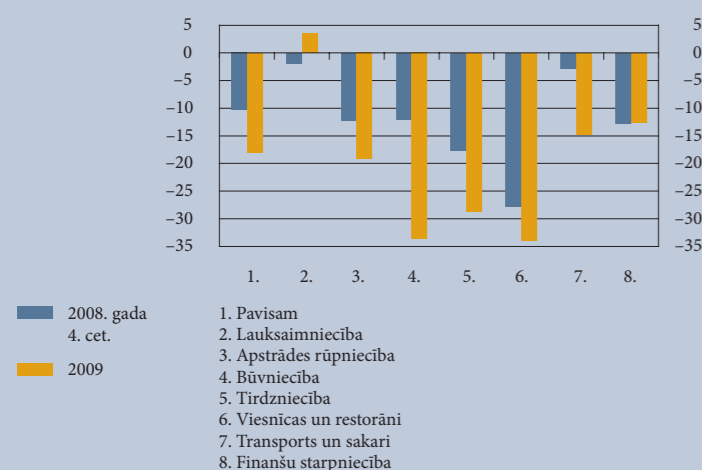

Avoti: Eurostat un autora aprēķini.

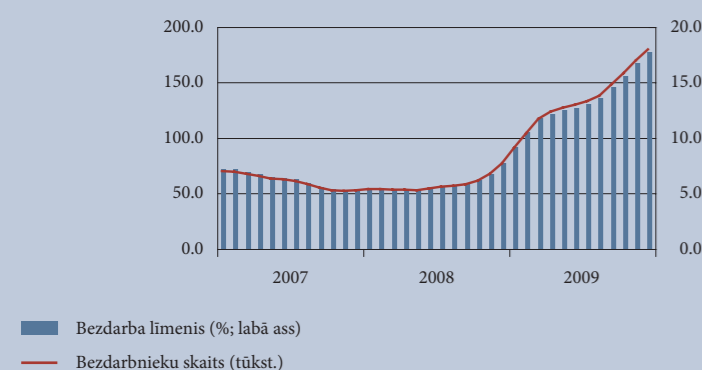
KRĪZE UN POLITIKAS VEIDOTĀJU REAKCIJA UZ TO

19. attēls. IKP PĀRMAIŅAS DARBĪBAS VEIDU DALĪJUMĀ (2008. g. 4. cet. un 2009. g.; salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu; %)

Avots: CSP.

20. attēls. BEZDARBA LĪMENIS LATVIJĀ (2007–2009)

Avots: CSP.

Par jaunākās globālās krīzes izraisītāju parasti pieņemts uzskatīt ASV investīciju bankas *Lehman Brothers* sabrukumu 2008. gada septembrī, kas izsauca viļņveidīgu panikas lēkmi un nopietni iedragāja pasaules finanšu sektora stabilitāti. Tomēr faktiski makroekonomiskā nestabilitāte vairākās valstīs periodā līdz 2008. gadam bija regulāri pieaugusi, un, valdībām neveicot pietiekami aktīvus pasākumus stabilitātes atjaunošanai, krīze bija neizbēgama šīs ilgu laiku krājušās nestabilitātes sekas. Vienas investīciju bankas bankrots darbojās vien kā šā procesa paātrinātājs. To, ka galvenie iemesli ekonomiskajai nestabilitātei meklējami pašu mājās, apliecina fakts, ka globālās krīzes ekonomiskā ietekme dažādās valstīs ir krasi atšķirīga. Valstīs, kurās iepriekšējos gados tika uzkrāts būtisks makroekonomiskās nesabalansētības slogs, pašlaik vērojama visstraujākā ekonomiskā lejupslīde (Griekija), turpretī valstīs, kurās makroekonomiskajai stabilitātei tika pievērsta lielāka uzmanība, no ekonomiskās krīzes cieš salīdzinoši mazāk vai to neizjūt vispār (Vācija, Zviedrija un Nīderlande).

Latvijā, kā jau minēts, straujās izaugsmes gados tika uzkrāts arī viens no augstākajiem makroekonomiskās nestabilitātes slogiem ES. Tāpēc likumsakarīgi, ka arī tam sekojošais kritums bija viens no lielākajiem. Latvijas ekonomiskās attīstības modelim, kas bija balstīts uz brīvu kredītu pieejamību, starpvalstu un starpbanku finanšu plūsmu apsūkums 2008. gada nogalē bija gandrīz nāvējošs.⁷

Pasliktinoties Latvijas banku un to ārvalstu mātesuzņēmumu finansējuma pieejamībai, kā arī banku vadības vēlmi paplašināt tirgus daļu aizstājot adekvātākam risku novērtējumam, Latvijas uzņēmumiem un mājsaimniecībām pieejamo kredītresursu apjoms strauji samazinājās. Vēl 2008. gada sākumā rezidentiem katru mēnesi tika izsniegti kredīti vidēji 200 milj. latu apjomā, bet gada beigās bankas jaunus kredītus izsniedza apjomā, kas bija mazāks nekā to saņēmtie procentu un pamatsummas maksājumi par jau izsniegtajiem kredītiem, un banku kredītportfelis Latvijā sāka sarukt. Šādas pārmaiņas būtiski ietekmēja arī pārējos Latvijas tautsaimniecības sektoros, īpaši tos, kuru izaugsme bija tieši saistīta ar kredītēšanas attīstību valstī (sk. 19. att.).

Sarūkot ekonomiskajai aktivitātei, valstī ievērojami pieauga bezdarbs, un tā kāpumu īpaši pastiprināja apstākļi, ka vispēcīgāk ekonomiskās aktivitātes kritums skāra tās nozares, kurās iepriekšējos gados veidojās daudz jaunu darbvieta (sk. 20. att.).

Ekonomiskās lejupslīdes apstākļos ekonomiskās politikas īstenošanai pirmais un galvenais darbības princips ir pretcikliska fiskālā un monetārā politika. Tāpēc, ņemot vērā nelabvēlīgās

ekonomiskās attīstības tendences un to ietekmi uz cenu stabilitāti (kas izpaudās kā deflācija), Latvijas Banka 2008. gadā vairākkārt samazināja rezervju normu, lai palielinātu banku rīcībā esošo finanšu līdzekļu apjomu un tādējādi kavētu negatīvo kredītēšanas dinamiku. Tomēr laika gaitā kļuva acīmredzams, ka bankas atbrīvotos līdzekļus neiegulda tautsaimniecībā, bet gan vispārējās nenoteiktības apstākļos izvēlas turpināt tos turēt kontos Latvijas Bankā. Tādējādi apstākļos, kad kredītēšanas temps ir negatīvs un bankām kopumā nav nepieciešams centrālās bankas finansējums, arī centrālās bankas refinansēšanas likme zaudē praktisko nozīmi, un par galveno monetārās politikas instrumentu kļūst bankām noteiktā procentu likme par to noguldījumiem centrālajā bankā. Tāpēc, lai mazinātu banku vēlmi turēt savus naudas līdzekļus centrālajā bankā, kopš 2010. gada sākuma veiktās refinansēšanas likmes samazināšanas Latvijas Bankā procentu likmes, 2010. gada beigās tām tuvojoties nullei (sk. 1. ielikumu). Tomēr ar katru procentu likmju mazināšanas reizi monetārās politikas efektivitāte un iespēja turpmāk stimulēt tautsaimniecību saruka (jo saruka iespēja procentu likmes mazināt arī turpmāk).

Šajos apstākļos ļoti būtiska nozīme bija valstī īstenotajai fiskālajai politikai un tās virzībai. Sākoties tautsaimniecības izaugsmes tempa kritumam, fiskālā politika automātiski kļuva precikliska – nodokļu ieņēmumi samazinās, bet valdības izdevumi, augot bezdarbam un līdz ar to arī bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaitam, pieaug, tādējādi palielinot arī budžeta deficītu. Augošais budžeta deficīts, no vienas puses, palīdz mīkstināt ekonomiskās izaugsmes kritumu, bet, no otras puses, tas ir papildu makroekonomiskās nestabilitātes avots, īpaši apstākļos, kad šo deficītu nepieciešams finansēt ar ārvalstu aizņēmumiem, bet finanšu tirgus dalībniekiem un potenciālajiem aizdevējiem augušas šaubas par valsts spēju atmaksāt jau saņemtos aizņēmumus. Nespējot pārliecināt investorus par valsts finanšu stāvokļa ilgtspēju un piesaistīt finansējumu plānotā budžeta segšanai, valdība būtu spiesta vai nu bankrotēt (t.i., atteikties no iepriekš uzņemtu saistību pildīšanas, ieskaitot pensiju, pabalstu un algu izmaksu no valsts budžeta), vai nekavējoties samērot budžeta izdevumus ar faktiskajiem ieņēmumiem, tādējādi paātrinot ekonomisko lejupslīdi.

Tāpēc ekonomiskās lejupslīdes periodā lielākas fiskālās politikas iespējas ir tad, ja iepriekšējos gados valdība spējusi uzkrāt brīvus finanšu līdzekļus, veidojot straujās izaugsmes gados budžetu ar pārpalikumu – kā to darīja Igaunija. Latvijā tas netika darīts, un tāpēc 2008. gada beigās valdībai bija jāizvēlas – vai nu

mēģināt pārliecināt ārvalstu investorus par Latvijas fiskālās pozīcijas ilgtspēju (bet tas nozīmētu valdības izdevumu sarukumu un tādējādi mazinātu fiskālās politikas preciklisko ietekmi), vai arī to nedarīt un cerēt, ka starptautiskajos finanšu tirgos, kur valdība nenoteiktība un auga spriedze, izdosies atrast visu nepieciešamo finansējumu (bet rēķinoties ar iespēju, ka, ja finansējumu neizdodas piesaistīt, aktuāla kļūst valsts bankrota iespējamība). Fakts, ka valdība vēl 2008. gada novembrī nākamā gada budžetu plānoja ar izdevumiem, kas aptuveni par 500 milj. latu pārsniedza 2008. gada izdevumus (lai gan jau bija skaidra nodokļu ieņēmumu krituma tendence), liecina par labu otrajai izvēlei.

Nav zināms, kā attīstītos notikumi, ja valdības plānus būtiski nekorigētu AS "Parex banka" finanšu problēmas. Šī banka atšķirībā no pārējām lielākajām Latvijas bankām (kuras finansējumu ieguva no saviem mātesuzņēmumiem Skandināvijas valstīs) kredīteksplāns finansējumu galvenokārt nodrošināja ārvalstu finanšu tirgos, t.sk. piesaistot ārvalstu banku sindicētos kredītus un emitējot eiroobligācijas. Pēc *Lehman Brothers* kraha strauji sarūkot likviditātei un augot spriedzei pasaules finanšu tirgos, šo kredītu pārfinansēšana kļuva neiespējama. Tāpēc bankai radās nopietnas likviditātes problēmas, ko vēl vairāk pastiprināja noguldījumu atlikuma straujais sarukums. Kļuva skaidrs, ka bez valdības finanšu palīdzības bankas turpmākā darbība ir apdraudēta. Ņemot vērā bankas sistēmisko raksturu, kā arī milzīgos tiešos un netiešos zaudējumus, kurus izsauktu AS "Parex banka" slēgšana⁸, valdība pieņēma lēmumu banku glābt, pārņemot savā īpašumā bankas aktīvus un uzņemoties arī līdzšinējās bankas saistības. Neapšaubāmi, šāds solis pasargāja Latvijas tautsaimniecību no neparedzamiem satricinājumiem un, iespējams, no ekonomiskās katastrofas. Vienlaikus tas veidoja ārvalstu investoru bažas par valsts fiskālo situāciju un ilgtspēju, jo bankas saistību segšanai un kapitāla papildināšanai nepieciešamās naudas valdībai tobrīd nebija. Būtu lieti noderējušas iepriekšējos gados uzkrātas budžeta rezerves, bet šādu rezervju nebija, un tas nozīmēja, ka bez starptautisko institūciju finansiālās palīdzības nopietni apdraudēta bija arī Latvijas valdības turpmākā rīcības spēja.

Lai novērstu draudošo valsts bankrotu, Latvijas valdība 2008. gada decembrī panāca vienošanos ar SVF, EK un vairākām atsevišķām valstīm par finansiālās palīdzības nodrošināšanu 7.5 mljrd. eiro apjomā, Latvijai apņemoties īstenot tautsaimniecības stabilizācijas programmu, kas vērsta uz valsts fiskālās ilgtspējas un finanšu sektora stabilitātes nodrošināšanu, kā arī konkurētspējas atjaunošanu.⁹ Viens no galvenajiem programmas elementiem bija pakāpeniska valdības budžeta

deficīta mazināšana no gandrīz 10% no IKP līdz līmenim, kas atbilst Māstrihtas kritērijam, četru gadu laikā. Valsts budžeta izdevumi tika samazināti kopumā vairāk nekā par 11%, tādējādi 2011. gada kopbudžeta izdevumi atradās aptuveni 2007. gada līmenī. Tomēr, ņemot vērā to, ka sociālo jomu izdevumu samazināšana praktiski neskāra, sarukums citās jomās bija vēl būtiskāks – valsts pamatbudžeta izdevumi četru gadu laikā samazinājās vairāk nekā par 17%, un kopējais izdevumu līmenis 2011. gada beigās bija 2006.–2007. gada līmenī.

Šāda apjoma fiskālā konsolidācija gan ievērojami mazināja bažas par valsts fiskālās situācijas stabilitāti, gan veicināja konkurētspējas atjaunošanos un tautsaimniecības pārorientēšanos uz izaugsmes modeli, kas balstās nevis uz iekšzemes pieprasījumu, bet uz eksportu. Vienlaikus šāda valsts izdevumu samazināšana noteica iekšzemes patēriņa kritumu. Jāapzinās, ka fiskālā konsolidācija apstākļos, kad iekšzemes kopprodukta apjoms sarūk, nav ideāla ekonomiskā politika. Tomēr tā ir ievērojami labāka par alternatīvu, kas valsti gaidītu, ja starptautiskā finanšu palīdzība Latvijai netiktu piešķirta (tūlītēju budžeta ieņēmumu un izdevumu sabalansēšanu, kam sekotu vēl lielāka ekonomiskā lejupslīde).

Otru galveno programmas elementu veidoja esošā fiksētā valūtas kursa saglabāšana. Sākotnēji 2008. gada beigās SVF analizēja arī alternatīvas valūtas kursa stratēģijas, piemēram, valūtas kursa svārstību koridora paplašināšanu līdz ±15% vai vienpusēju eiro ieviešanu. Tomēr diskusijās ar SVF pārstāvjiem Latvijas Bankas vadība panāca vienošanos, ka drošākais un arī optimāls krīzes pārvarēšanas veids Latvijas apstākļos ir nemainīga fiksētā valūtas kursa saglabāšana. Galvenie argumenti par labu nemainīgai valūtas kursa saglabāšanai bija šādi. Pirmkārt, valūtas kursa korekcija būtiski neuzlabotu situāciju, kad kredītekspansijas ietekmē būtiski audzis gan valdības, gan privātā sektora parāds (bet, ņemot vērā, ka lielākā parāda daļa denominēta ārvalstu valūtās, devalvācija (tieši otrādi) valsts parāda līmeni un tādējādi arī procentu maksājumus maksājamās summas vēl vairāk palielinātu).

Otrkārt, devalvācijas blakusefekts būtu izejvielu, degvielas un citu importēto resursu sadārdzinājums, kas negatīvi ietekmētu arī Latvijā saražotās produkcijas cenu. Apstākļos, kad vājā iekšzemes pieprasījuma dēļ šis izmaksu sadārdzinājums nevarētu tikt kompensēts ar produkcijas cenu kāpumu, iznākums būtu Latvijas uzņēmumu maksātspējas pasliktināšanās un bankrots ar sekojošu bezdarba pieaugumu.

Treškārt, būtiski pasliktinātos banku aktīvu kvalitāte un tādējādi arī iespējas nodrošināt nepieciešamo finansējumu jaunām

investīcijām. Arī SVF ziņojumā atzina, ka devalvācijas rezultātā sākotnējais IKP kritums būtu aptuveni par trešdaļu lielāks nekā scenārijā bez devalvācijas (kas Latvijas gadījumā nozīmētu ekonomiskās aktivitātes samazināšanos 2009. gadā vairāk nekā par 23%), bet hipotētiskā vēlākā straujākās izaugsmes fāze varētu neīstenoties galvenokārt negatīvo efektu dēļ, ko devalvācija radītu finanšu sektorā (ko noteikti pastiprinātu Latvijas tirgum raksturīgais paaugstinātais jutīgums attiecībā uz nelabvēlīgiem ar bankām saistītiem notikumiem un noguldītāju panikas viļņi).

Turklāt pašlaik arī SVF atzīst, ka valūtas kursa atbrīvošana nenodrošinātu ātrāku un veiksmīgāku krīzes pārvarēšanu: dažādu pasaules valstu ekonomiskās attīstības tendenču analīze ļauj secināt, ka valstīm ar fiksētu valūtas kursu globālajā finanšu krīzē kopumā klājās ne labāk un ne sliktāk kā valstīm ar peldošu valūtas kursu.¹⁰ Mazās valstīs valūtas kursa svārstības ātri atspoguļojas iekšzemes tirgus cenās, tādējādi ietekme uz reālo sektoru ir minimāla. Turklāt arī peldošs valūtas kurss neatbrīvo valsti no nepieciešamības dzīvot atbilstoši pieejamiem finanšu līdzekļiem. Arī jaunākajos ziņojumos par Latviju SVF tomēr atzīst, ka, neraugoties uz sākotnējām šaubām, esošās programmas īstenošana (t.sk. nemainīga fiksētā valūtas kursa saglabāšana) nodrošinājusi tautsaimniecības atveseļošanos.¹¹

KRĪZES SEKAS

Lai gan no starptautiskajām institūcijām saņemtā finansiālā palīdzība ļāva Latvijai valsts fiskālās situācijas stabilizācijai nepieciešamo pasākumu kompleksu īstenot ilgākā laikā un tādējādi ievērojami mazināt finanšu krīzes nelabvēlīgās ekonomiskās un sociālās sekas, tomēr pilnībā pasargāt sabiedrību no sāpīgu lēmumu sekām nespētu neviens no iespējamajiem risinājumiem. Atgriešanās no finanšu burbuļa radītās iluzorās eiforijas ekonomiski pamatotajā realitātē vienmēr saistīta ar sociāli nepatīkamiem pasākumiem. Latvijai makroekonomiskā nesabalansētība bija īpaši liela, tāpēc atgriešanās ekonomiski pamatotā līmenī bija sarežģīta. Zūdot viegli pieejamai un gandrīz vai neierobežotai kredītu plūsmai, uz parāda pieaugumu balstītais patēriņa un izaugsmes laiks beidzies, un jānāk periodam, kurā uzkrātais parāds jāmazina. Šo procesu īpaši sāpīgu dara atziņa, ka tādu ienākumu līmeni, kāds Latvijā bija 2005.–2007. gadā, nevar uzturēt pašreizējā Latvijas tautsaimniecības struktūra, un ekonomiski pamatots ir ienākumu līmenis, kas ir aptuveni par ceturto daļu zemāks nekā šajos straujās izaugsmes gados.

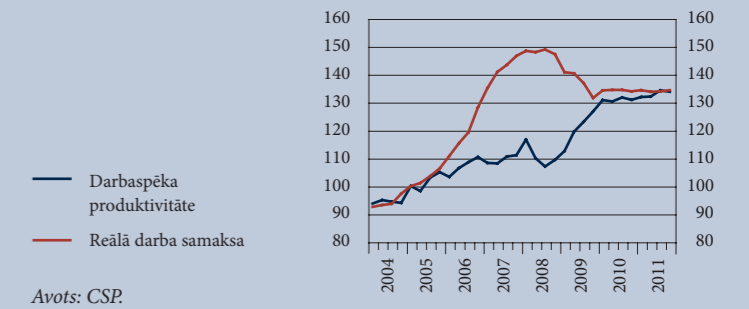
Lai arī sociāli sarežģīti, tomēr veiktie pasākumi devuši jūtamus rezultātus, īpaši makroekonomiskās stabilitātes jomā, kur iepriekš valdošie riski ir novērsti vai ievērojami mazināti. Piemēram, gan algu samazinājuma, gan arī produktivitātes pieauguma rezultātā vienības darbaspēka izmaksas būtiski uzlabojušās, un darba samaksas neatbilstība darba ražīgumam, kas bija vērojama 2005.–2007. gadā, zudusi (sk. 21. att.).

Tādējādi Latvijas ražotāji atguvuši konkurētspēju ārējos tirgos. Par to liecina arī eksporta apjoma pieaugums. Absolūtā izteiksmē Latvijas preču eksporta apjoms pārsniedzis pirmskrīzes līmeni (sk. 22. att.).

Tas savukārt ļāvis būtiski uzlabot Latvijas maksājumu bilances tekošā konta saldo, kas pirmo reizi kopš 1994. gada kļuvis pozitīvs (sk. 23. att.). Pat pieņemot, ka, atsākoties straujākai tautsaimniecības izaugsmei un bankām gūstot peļņu, tekošā konta bilance būs negatīva (kā parasti tas notiek valstīs ar straujāku izaugsmes tempu nekā to tirdzniecības partnervalstīs, t.i., attīstības valstīs, pie kurām pieskaitāma arī Latvija), tomēr ir pamats uzskatīt, ka pārskatāmā nākotnē Latvijā tekošā konta deficīts, kas pārsniedz 20% no IKP, vairs nebūs vērojams.

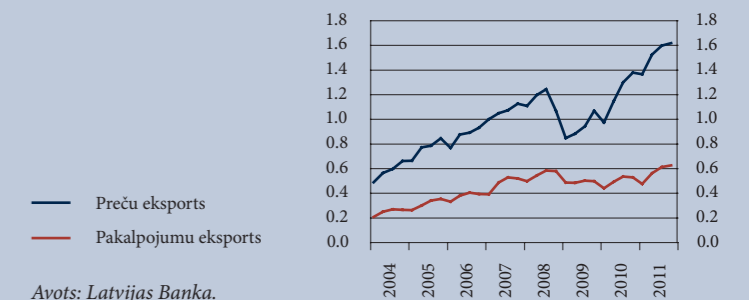
Arī inflācijas ziņā situācija ievērojami uzlabojusies. Pēc neliela deflācijas perioda inflācija atjaunojusies, tomēr saglabājas samērā zema. Inflācijas pieaugumu galvenokārt noteicis dažādu ārējo faktoru kopums (naftas un pārtikas cenu kāpums), jo pašlaik nav iekšējā spiediena uz cenām, ko izraisītu darba samaksas neatbilstība darba ražīgumam (sk. 24. att.).

21. attēls. DARBASPĒKA PRODUKTIVITĀTES UN REĀLĀS DARBA SAMAKSAS DINAMIKA (2004–2011; 2005. g. 1. cet. = 100)

Avots: CSP.

22. attēls. LATVIJAS EKSPORTA DINAMIKA (2004–2011; mljrd. latu)

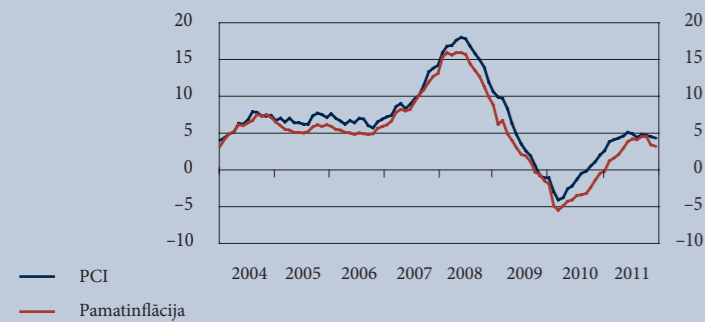
Avots: Latvijas Banka.

23. attēls. LATVIJAS MAKSĀJUMU BILANCES TEKOŠĀ KONTA SALDO (2000–2011; % no IKP)

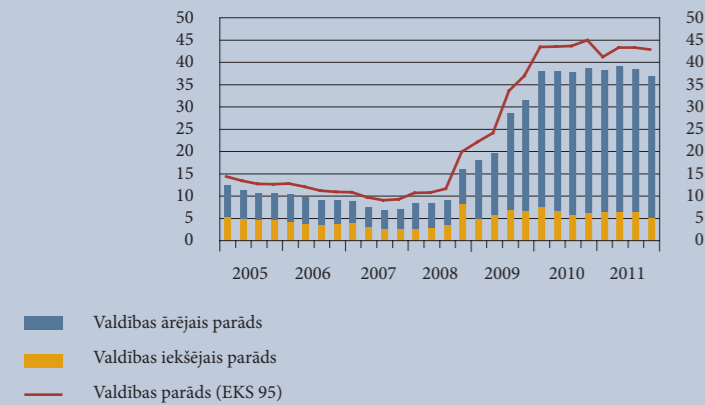
Avoti: Latvijas Banka un CSP.

24. attēls. PCI GADA PĀRMAIŅAS LATVIJĀ (2004–2011) (salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu; %)

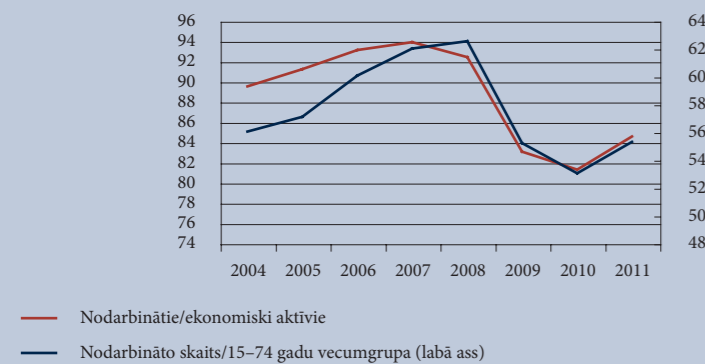
Avoti: CSP un Latvijas Bankas aprēķini.

25. attēls. LATVIJAS VALDĪBAS PARĀDS (2005–2011; % no IKP)

Avoti: Valsts kase un CSP.

26. attēls. NODARBINĀTĪBAS DINAMIKA LATVIJĀ (2004–2011; %)

Avots: CSP.

Arī finanšu sektorā situācija ievērojami uzlabojusies. Pasliktinoties kredītportfeļa kvalitātei un augot ienākumus nenesošo kredītu īpatsvaram, bankas bija spiestas veidot papildu uzkrājumus. Lai kompensētu radītos zaudējumus un nodrošinātu nepieciešamo normatīvu izpildi, bankas piesaistīja papildu kapitālu. Pašlaik bankas atkal gūst peļņu, to likviditātes rādītāji ir augsti un līdz ar valdības fiskālās situācijas uzlabošanu atkal vērojama arī stabilitāte naudas tirgū, procentu likmēm sarūkot līdz līmenim, kas ir ievērojami zemāks nekā pirms krīzes.

Tomēr vienlaikus ar būtiskiem uzlabojumiem makroekonomiskās stabilitātes jomā Latvijas tautsaimniecībā saglabājas vairākas nopietnas strukturālas problēmas, kuras radušās vai padziļinājušās krīzes rezultātā un kuru risināšanai un pilnīgai novēršanai nepieciešams samērā ilgs laiks.

Pirmkārt, kopš 2009. gada vērojams augstais budžeta deficīts noteicis valdības parāda strauju pieaugumu. Valdības parāds saskaņā ar EKS 95 metodoloģiju 2010. gada beigās veidoja 45% no IKP (sk. 25. att.). Tādējādi, ja līdz krīzei valdības parāda lielums bija maznozīmīgs (zem 10% no IKP), pašlaik tas sasniedzis vērā ņemamu līmeni un tā apkalpošana rada būtiskus izdevumus valsts budžetā, tādējādi ierobežojot finansējumu citām no budžeta finansētajām jomām. Budžeta līdzekļi, kas parāda apkalpošanai tiek tērēti, ir cena, ko Latvijas valdība maksā par iespēju neveikt tūlītēju fiskālo konsolidāciju un izdevumu samazināšanu 2008. gada beigās.

Otrkārt, straujās izaugsmes gados notikušas nelabvēlīgas pārmaiņas Latvijas tautsaimniecības struktūrā. Ņemot vērā, ka nozaru, kas balstījās uz iekšzemes pieprasījumu, īpatsvars Latvijas tautsaimniecībā pirms krīzes ievērojami pieauga, apstākļos, kad šajās nozarēs izaugsme krasi mazinājās, pārējo nozaru kapacitāte vairs nebija pietiekama, lai kompensētu ievērojamo izaugsmes tempa kritumu. Tāpēc kopējā nodarbinātība valstī būtiski samazinājās. Apgrozījumam krītoties, būvniecības un tirdzniecības nozarē strādājošo skaits saruka, turklāt vienlaikus notika darbvieta skaita samazināšana valsts sektorā, bet salīdzinoši veiksmīgāk darbojošās nozarēs jaunas darbvietas vienlīdz ātri radīt nebija iespējams (sk. 26. att.).

Būvniecība un valsts pārvalde ir jomas, kurās strādājošie visvairāk cietuši no ekonomiskās vides pārmaiņām. Tomēr dažās jomās, piemēram, transporta un sakaru nozarē, nodarbināto skaits pašlaik ir pat lielāks nekā pirms krīzes (sk. 27. att.).

Tas skaidri rāda bezdarba strukturālo raksturu. Viens no galvenajiem augstā bezdarba cēloņiem ir nevis nepietiekamais pieprasījums, bet gan nepieciešamība darbaspēkam pārqualificēties no nozarēm, kas vērstas uz iekšzemes pieprasījuma apmierināšanu,

uz ārējo sektoru apkalpojošām nozarēm. Tomēr tas nenozīmē, ka bezdarba līmenis, kas krīzes ietekmē ievērojami audzis, automātiski samazināsies, tautsaimniecībai atveseļojoties. Darbiniekiem, kas ilgstoši neatrodas aktīvajā darba tirgū, būtiski aug risks, ka viņu prasmes un spējas kļūs arvien nepiemērotākas darba tirgus prasībām, tādējādi ievērojami var augt arī ilgtermiņa bezdarba līmenis. Lai to mazinātu, nepieciešami aktīvi darba tirgus atbalsta pasākumi, jo augstais strukturālā bezdarba līmenis var nopietni apgrūtināt tautsaimniecības turpmāko attīstību.

Treškārt, lai gan vērojamas nozīmīgas stabilizācijas pazīmes valsts finanšu sektorā, banku kredītportfelis joprojām turpina sarukt. To tikai daļēji var skaidrot ar pieprasījuma kritumu. Straujās izaugsmes gados rezidentu noguldījumu atlikuma kāpums nespēja pilnībā finansēt izsniegtos kredītus, tāpēc būtiski palielinājās banku izsniegto kredītu un piesaistīto noguldījumu attiecība. Krīzes ietekmē bankas sākušas daudz lielāku uzmanību veltīt finanšu stabilitātes jautājumiem, tādējādi papildu noguldījumu piesaistīšanai un izsniegto kredītu restrukturizācijai tiek pievērsta lielāka vērība nekā jaunu kredītu izsniegšanai (sk. 28. att.). Arī zemāks ienākumu līmenis nosaka to, ka iespējamais saistību apjoms, ko droši var uzņemt mājāsaimniecības un uzņēmumi, ir mazāks nekā iepriekš, turklāt bankas vairs nevar paļauties uz ķīlas vērtības konstantu pieaugumu nākotnē.

Šāda kreditēšanas dinamika atstājusi negatīvu ietekmi uz kopējo investīciju līmeni valstī. Pirms krīzes kopējās investīcijas pamatkapitāla veidošanā pārsniedza 30% no IKP, bet krīzes ietekmē investīciju apjoms samazinājās vairāk nekā par pusi. Lai arī nedaudz cēlies, investīciju līmenis (pašlaik aptuveni 20% no IKP) ir pārāk zems tautsaimniecības veiksmīgai ilgtermiņa attīstībai (sk. 29. att.).

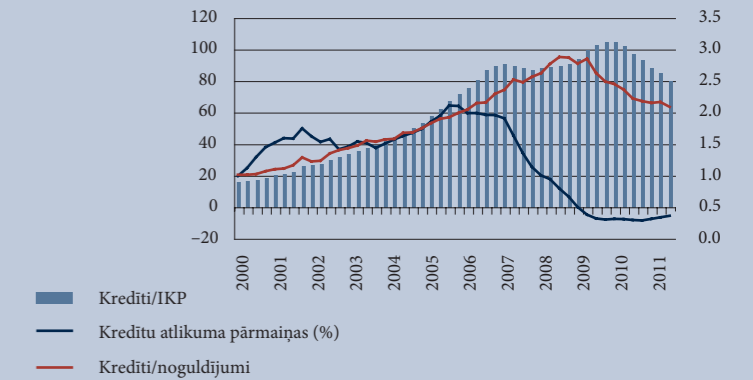
Būtiski neatjaunojoties kreditēšanai, arī turpmāk izaugsmes temps gaidāms samērā zems, un to apstiprina arī starptautiski pētījumi.¹² Labā ziņa Latvijai ir tā, ka, lai gan krīzes ietekmē cieti zaudējumi, lielākās un nozīmīgākās bankas nav pametušas valsti, bet ir gatavas darboties arī pārskatāmā nākotnē. Tomēr nebūtu pareizi pilnībā paļauties tikai uz banku kreditēšanas kanālu kā galveno tautsaimniecības dzinēj spēku. Latvijas pieredze rāda, ka vairāk kredītu automātiski nenodrošina augstāku labklājības līmeni. Tāpēc vienlaikus nepieciešams piesaistīt alternatīvus finansējuma veidus, izmantojot gan ārvalstu tiešās investīcijas, gan kapitāla tirgus. Investīcijām labvēlīgas vides uzturēšanai un eksporta potenciāla attīstībai tāpēc jābūt vienai no galvenajām valsts prioritātēm. Pievienošanās eiro zonai ir tikai viens no daudzajiem šajā kontekstā veicamajiem pasākumiem.

27. attēls. NODARBINĀTĪBAS LĪMEŅA PĀRMAIŅAS LATVIJĀ TAUSAIMNIECĪBAS NOZARU DALĪJUMĀ

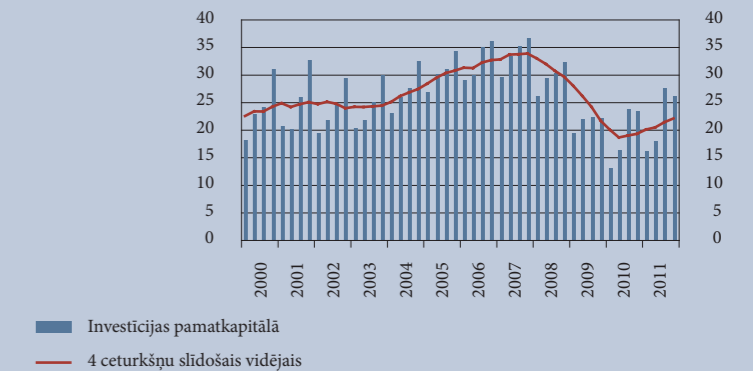
Avots: CSP.

28. attēls. REZIDENTIEM IZSNIEGTO KREDĪTU UN NO REZIDENTIEM PIESAISTĪTO NOGULDĪJUMU ATLIKUMA DINAMIKA LATVIJĀ (2000–2011)

Avots: Latvijas Banka.

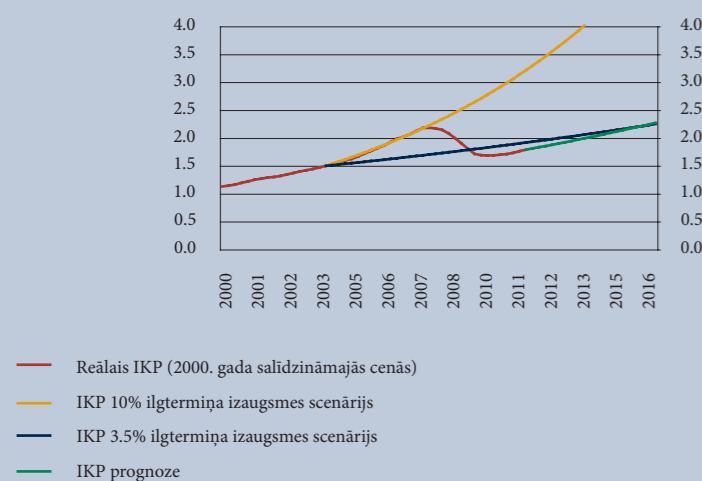
29. attēls. INVESTĪCIJAS LATVIJĀ (2000–2011; % no IKP)

Avots: CSP.

SECINĀJUMI

30. attēls. LATVIJAS TAUSAIMNIECĪBAS IZAUGSME UN TĀS SCENĀRIJI (mljrd. latu)

Avoti: Eurostat un autora aprēķini.

Pēdējo 10 gadu ekonomiskie notikumi pierādījuši, ka maza valsts ar atvērtu tautsaimniecību nevar nodrošināt ilgtspējīgu ekonomisko attīstību un labklājības pieaugumu, balstoties tikai uz iekšējā patēriņa kāpumu. Mēģinājumi uzturēt augstu iekšējo patēriņu bez atbilstoša eksporta atbalsta rada konkurētspējas zudumu, makroekonomiskās nestabilitātes pieaugumu un tādējādi veicina krīzes iestāšanos. Turpretī, veiksmīgi attīstoties valsts eksportam un palielinoties eksporta ieņēmumiem, aug arī naudas daudzums tautsaimniecībā. Tas rada pamatu arī uz iekšējo tirgu vērsto nozaru ilgtspējīgai attīstībai. Tādējādi Latvijai nav cita ceļa kā uz eksporta attīstību orientēts izaugsmes modelis.

Fiksēta nacionālās valūtas kursa uzturēšana bijusi un turpina būt nozīmīga šā modeļa sastāvdaļa. Izvairīšanās no valūtas kursa manipulācijām ļāvusi Latvijai veiksmīgi pārvarēt finanšu krīzi un nodrošināt makroekonomiskās stabilitātes atjaunošanos. Vienlaikus jāatceras, ka valūtas kurss, lai arī svarīgs, ir tikai viens no kopējās ekonomiskās politikas instrumentiem, un tas nevar palīdzēt atrisināt visas Latvijas tautsaimniecības problēmas. Piemēram, nekādas manipulācijas ar valūtas kursu nespēs mazināt augsto bezdarba līmeni. Ja tam ir galvenokārt strukturāli cēloņi, nepieciešami arī strukturāli risinājumi.

Pēdējo gadu notikumi uzskatāmi apliecinājuši pretcikliskas fiskālās politikas svarīgumu, kā arī tos ievērojamos riskus, kādiem tiek pakļauta tautsaimniecība un faktiski ikviens iedzīvotājs, ja šāda pretcikliska politika netiek īstenota. Turklāt svarīgi atcerēties, ka nepieciešamība pēc fiskālās stimulēšanas ekonomiskās lejupslīdes periodos ir tikai viena no šādas pretcikliskas politikas sastāvdaļām. Lai šāda politika būtu efektīva, svarīgi ievērot arī prasību veidot pietiekami lielas rezerves straujas izaugsmes gados. Ja šis svarīgais priekšnoteikums tiek ignorēts, sekas tam ir ļoti nopietnas. Par vienu kļūdu – nepietiekami stingru fiskālo politiku straujās izaugsmes gados – Latvija maksā ar augošu parādu, kas savukārt nozīmē, ka tuvākajā nākotnē nozīmīgi budžeta līdzekļi tiks novirzīti šā parāda atmaksai, tādējādi netiks izmantoti pabalstiem, pensijām un investīcijām infrastruktūras uzlabošanā. Neveicot pasākumus parāda mazināšanai un pieļaujot līdzīgu kļūdu nākotnē, valsts parāds var sasniegt līmeni, kas sāk apdraudēt valsts maksātspēju vai pat pastāvēšanu. Jācer, ka ekonomiskās politikas veidotāji būs pietiekami daudz mācījušies un nākotnē neatkārtos priekšgājēju kļūdas.

Treškārt, pievienošanās ES nebija un nav brīnumlīdzeklis visu ekonomisko un finanšu problēmu risināšanai. Taču dalība šajā savienībā paver valstij tādas iespējas, kas citādi tai nebūtu pieejamas. Katra valsts šīs iespējas izmanto atbilstoši tās pārvaldes

kapacitātei. Tāpēc darbība ES var izvērsties gan par veiksmes stāstu, gan arī tikt uzskatīta par neveiksmi. Līdzīgi ir arī ar dalību eiro zonā un eiro ieviešanu. Eiro lieto gan Vācijā, Nīderlandē un Igaunijā, gan Grieķijā un Portugālē, bet tautsaimniecības attīstību katrā šajā valstī nosaka nevis eiro, bet gan katras valsts ekonomiskās politikas veidotāju spēja izmantot eiro sniegtās iespējas. Pat vienas valsts vēsturē iespējams atrast gan veiksmīgas izaugsmes posmus, gan arī periodus, kad valdības izvēlēšanās iet vieglāko no daudzajiem ar dalību monetārajā savienībā saistītajiem ceļiem un pieļāvušas aktīvu burbuļa izveidošanos, kas rada islaicīgu ekonomiskās izaugsmes ilūziju, kuram neizbēgami seko tautsaimniecības stagnācija (Īrija). Tas liecina, ka panākumi vienā posmā negarantē panākumus arī turpmāk. No otras puses, ja kādai valstij nav veicies ar ekonomisko attīstību līdz šim, tas nenozīmē, ka tā uz mūžīgiem laikiem lemta bezcerībai. Latvija izmantoja savu iespēju kļūdīties, atrazdamās ārpus eiro zonas, un tādējādi, iespējams, izvairījās no vēl lielākas makroekonomiskās nestabilitātes rašanās, kam sekotu arī lielāks kritums. Esot eiro zonā, ekonomiskās politikas lēmumi būs jāapsver rūpīgāk nekā līdz šim, lai pilntiesīga dalība Ekonomikas un monetārajā savienībā nestu pozitīvu devumu Latvijas tautsaimniecībai.

Latvijas jaunāko laiku ekonomikas vēsture skaidri parādījusi, ka priekšstats par iespēju ātri sasniegt attīstītāko Eiropas valstu labklājības līmeni bijis maldīgs. Straujās izaugsmes gados valdījusi pārliecība, ka atbilstošu pārticības līmeni Latvijā iespējams panākt pat 10 gadu laikā, balstījās uz aprēķiniem, ka Latvijas tautsaimniecība turpinās attīstīties ar divciparu skaitļos mērāmu pieaugumu arī turpmāk. Tomēr izrādījās, ka, neveicot pasākumus Latvijas ārējās konkurētspējas uzlabošanai un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai, tas nav iespējams. Vidējais izaugsmes temps pēdējos 10 gados, gan dažos atsevišķos gados sasniegdam augstu līmeni, kopumā svārstījies ap 4% (sk. 30. att.).

Latvijas tautsaimniecībai turpinot attīstīties šādā tempā, pat īstenojoties vislabākajai apstākļu sakrītībai, būs nepieciešams 40–50 gadu periods, lai sasniegtu ES vidējo ienākumu līmeni. Sliktākajā gadījumā šāds labklājības līmenis var izrādīties nesasniedzams sapnis. Cerams, ka šie secinājumi būs papildu stimuls veikt nepieciešamās ekonomiskās un strukturālās reformas, lai no šāda nelabvēlīgas attīstības scenārija izvairītos un tautsaimniecības turpmākā attīstība pozitīvi atspoguļotos katrā Latvijas iedzīvotāja labklājības pieaugumā.

VĒRES

¹ Darbaspēka brīva kustība gan sākotnēji darbojas tikai daļēji, jo vairākas esošās ES valstis (piemēram, Vācija) bija noteikušas pārejas periodu darbaspēka plūsmām no jaunajām dalībvalstīm.

² Līgums 2006/C 73/08 starp Eiropas Centrālo banku un ārpus eiro zonas dalībvalstu centrālajām bankām, ar ko nosaka Ekonomikas un monetārās savienības trešā posma valūtas kursa mehānisma darbības procedūras. Eiropas Centrālā banka, 2006. gada 16. marts, *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 73, 25.03.2006., 21.–27. lpp.

³ Vairāk informācijas sk. <http://www.bank.lv/publikacijas/averss-un-reverss/2004-4/latvijas-bankas-eiro-ieviešanas-strategija-un-tas-ekonomiskais-pamatojums/4502>.

⁴ <http://www.ecb.int/press/pr/date/2005/html/pr050429.en.html>.

⁵ <http://ftp.iza.org/dp5878.pdf>.

⁶ Sk., piemēram, Schadler, S., Mody, A., Abiad, A. et al. *Growth in the Central and Eastern European Countries of the European Union*. IMF Occasional Paper, No. 252, Washington DC, January 2007; *World Bank EU8 Quarterly Economic Report*. World Bank, July 2005.

⁷ Otra raksturīgā īpašība tobrīd valdošajam Latvijas ekonomiskās attīstības modelim bija straujais privātā sektora parāda pieaugums. Tādējādi arī bez 2008. gada nogalē sākusās globālās finanšu krīzes Latvija neizbēgami būtu sasniegusi parāda līmeni, kura tālāka finansēšana būtu praktiski neiespējama, un ekonomiskās sekas būtu identiskas faktiski piedzīvotajām.

⁸ Saskaņā ar Latvijas Bankas aprēķiniem kopējie zaudējumi no AS "Parex banka" slēgšanas valstij būtu aptuveni 3 mljrd. latu (sk. <http://www.bank.lv/presei/parex-bankas-parnemsana/parex-bankas-slegsana-butu-katastrofa-latvijas-tautsaimniecibai>).

⁹ Sk. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr0903.pdf>.

¹⁰ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/pdf/c1.pdf>.

¹¹ Sk. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2011/cr11126.pdf>.

¹² Sk., piemēram, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/pdf/c4.pdf>.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Eurostat datubāze. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Finanšu un kapitāla tirgus komisijas statistika. Pieejams: <http://www.fktk.lv/lv/statistika/jaunumi/>.

Hazans, Mihails, Kaia, Philips. *The Post-Enlargement Migration Experience in the Baltic Labor Markets*. IZA DP, No. 5878, July 2011. Pieejams: <http://ftp.iza.org/dp5878.pdf>.

Latvijas Bankas gada pārskati, 2005.–2011. gads. Pieejams: <http://www.bank.lv/publikacijas/gada-parskats/latvijas-bankas-gada-parskats/2076>.

Latvijas Bankas statistiskā datu telpa. Pieejams: <http://www.bank.lv/statistika/datu-telpa/galvenie-raditaji>.

Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes statistikas datubāze. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html>.

Līgums 2006/C 73/08 starp Eiropas Centrālo banku un ārpus eiro zonas dalībvalstu centrālajām bankām, ar ko nosaka Ekonomikas un monetārās savienības trešā posma valūtas kursa mehānisma darbības procedūras. Eiropas Centrālā banka, 2006. gada 16. marts, *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 73, 25.03.2006., 21.–27. lpp. Pieejams: http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/c_07320060325lv00210027.pdf.

Schadler, Susan, Mody, Ashoka, Abiad, Abdul et al. *Growth in the Central and Eastern European Countries of the European Union*. IMF Occasional Paper, No. 252, Washington DC, January 2007, 64 p.

SVF ziņojumi par jaunākajām ekonomiskās attīstības tendencēm Latvijā. Pieejams: <http://www.imf.org/external/country/LVA/index.htm>.

World Bank EU8 Quarterly Economic Report. World Bank, July 2005, 20 p.